అమృతలహరీ

[సవ్యాఖ్యా]

రోలంబాష్టక, శుకాష్టక, ధేనుపంచకాది కృతిభి స్సహితా

గ్రంథకర్తా:

వైద్యరాజాభినవపండితరాయేత్యాదిబిరుదాంకితః

శ్రీ తిరుమల శ్రీనివాస త్రిలింగ మహావిద్యా పీఠాధిపతిః

శ్రీ మదమృతానందనాథపదపద్మమకరందాస్వాదనపరాయణరోలంబః

దణ్టాపనామకః సుబ్బావధానీ.

శ్రీ శ్రీ తిరుమల శ్రీనివాస త్రిలిఙ్గ మహావిద్యా పీఠేన

ప్రకటితా.

విజయవాటీస్థిత ఆంధ్రగ్రంథాలయ ముద్రణాలయే

అ. వేంకటరత్నం, యమ్. యస్. సి.

ఇత్యేతైర్ముద్రాపితా

హూణశకాబ్దః ౧౯౪౬

శ్రీ శోభనాద్రి లక్ష్మీనరసింహ వేదశాస్త్ర పాఠశాలా ప్రధానోపాధ్యాయానాం
న్యాయవేదాన్తస్థాపక, బ్రహ్మశ్రీ వేమూరి రామబ్రహ్మశాస్త్రిణా మాశయః.

అమృతలహరీ ప్రశంసా

అహో! త్రయ్యాన్తసారవాహి హ్యమృతలహరీయమ్. నూన మనుమీయతేఽనయా నిగమాన్తకమల చఞ్చరీకోయమ్ "అమృతానందనాథ"ఇతి. కించాయం లోకానుభవనిష్ణాతశ్చేతి ప్రతిభాతి. స ఏవ హి వైదికపదవీముకుళితమనస్క సంస్కరణే ప్రభవతి. హన్త! అధునాతన భారతీయానాం తత్త్వమార్గణవిముఖానాం హూణవాణీ విలసనలోలుపానాం దుస్థితిః కేన విచార్యతే? శుష్కా వేదా శ్శుష్కతరా స్తదన్తాః తతోఽలభ్యైవహి సంజాతా మోక్షపదవీ తత్సోపాన భఙ్గే "అమృతానందనాథ" సదృశ గురవశ్చ విరళా స్సమభూవన్. ఈదృశ మభవ ద్భారతమాతృసుకృతమ్! బాఢ ముపయోక్ష్యతి లహరీయ మన్తేవాసినాం, హేతువాద నిబద్ధధియాం గురుప్రభావా నభిజ్ఞమనసాం హూణభాషాహృతతత్త్వోత్సుకానాం సద్గురు సేవా ప్రచోదనే సప్తతీర్థా ఇమా మధితిష్ఠన్తి. తత్ర సువిమలోయది జీవః స నిస్సంశయం విన్దతే దేవత్వమ్, తేషు ప్రథమా, తృతీయ, సప్తతీర్థేభ్యః పరిదృశ్యమానా స్తరఙ్గా విద్వాంసమపి కర్షన్తి వ్యాఖ్యా సురభి శోచ్ఛ్రితపద్యకుసుమైః ప్రమోద మాపాదయతి లహరీ చ పరిచిత సూక్తిజాలాత్మికైవ కిమితోధికావశ్యకీ గురుశిక్షా తత్త్వసిష్ణాసూనామ్ ఏతల్లహరీతరఙ్గాస్తావత్ప్రతిజీవే నాత్మజ్ఞాన మిచ్ఛతా ముహుర్ముహు స్స్మరణీయా ఇతి నాతిశయోక్తి మలఙ్కరోతి. మన్యే చావశ్యం పున రియ ముద్ఘోషయతి సద్గురుసేవాప్రకారం తత్ఫలంచేతి. తత్ఫల మస్యాం యథోపదిష్టం స్వాన్తేవాసిషు దరీదృశ్యతే. శ్రీమచ్ఛఙ్కర భగవత్పాదా అప్యేవం కీర్తయన్తి సద్గురుసేవాఫలమ్. "సత్సంగత్వే నిస్సంగత్వ" మిత్యాదినా. పండితరాజా ఏతేఽవధానినస్తు సుకృతినః, యతోమృతానన్దనాథ బోధామృతాన్ధసో భూత్వా పరేషా మపి తద్బోధామృతదాయినోఽభూవన్. కిం బహునా!

శ్లో॥ అమృతానందనాథస్య బోధామృత మిదం జనాః
ప్రాప్య దేవత్వసిద్ధించ వితరన్తు భవాంబుధిమ్.

మహత్వరిగ్రిహాః

బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ

కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిణా మాశయః

సంస్కృతాం వైద్యరాజేన సుబ్రహ్మణ్యావధానినా
అమృతా మమృతానన్దలహరీం పిబ భో జన!
అమృతానన్దనాథేన ప్రాజ్ఞేన జ్ఞానచక్షుషా
ఏషామృతస్య లహరీ జ్ఞాపితా త్వవధానినః.
అహో! సుబ్రహ్మణ్యప్రవరరచితా మృత్యురహితా
పరబ్రహ్మప్రాప్త్యై పరిచితసుబోధాయనగతా
శ్రుతీనాం సర్వాసాం శిరసి కలితా సజ్జనహితా
జగత్యాం సర్వత్ర ప్రసరతు మహానన్దలహరీ.

మ. సుకృతప్రజ్ఞుఁడు దంటువంశభవుఁ డీ సుబ్బావధాని ద్విజుం
డు కృతజ్ఞుండు గురూత్తమార్చనమునన్ దోషజ్ఞులన్ గొల్చుచున్
సుకవీంద్రుండయి సత్కవిత్వగరిమన్ శోభిల్లుచున్ భారతీ
యకృతిన్ బండితరాయఁడన్న బిరుదం బందంగ నర్హుం డగున్.

బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ,

వైయాకరణ సమ్రాట్ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిణా మాశయః

బ్రహ్మశ్రీయుత వైద్యరాజ దణ్టూపనామక సుబ్బావధానిభి ర్విరచిత మమృతలహరీనామకం గ్రన్థం తన్ముఖా దశృణవమ్. తత్రత్యవిషయస్య ఔపనిషదసిద్ధాన్తానుసారితయా అయంగ్రన్థ స్తత్సిద్ధాన్తపరిజ్ఞాన మభిలషతాం సుకుమారమతీనాం సుబోధాయాత్యన్త ముపకల్పత ఇతి విశ్వసిమి.

రచనాయా ఆనుకూల్యం ప్రసాదాఖ్యో గుణ శ్చాస్మిన్ గ్రన్థే ప్రకాశమానః సంస్కృతభాషాయా మపరినిష్ఠితానా మపి తత్పరిజ్ఞానవతా ముపకారాయ కల్పతే.

శ్రీ మత్పరదేవతాయై నమః.

బ్రహ్మశ్రీ మహాకవి కళాప్రపూర్ణ

శతావధాని చెళ్లపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి మహోదయై ర్విరచితమ్

అమృతలహరీ నామకం తత్త్వ ప్రబోధకం, శ్రీదణ్డు సుబ్బావధాని విరచితం పుస్తకం ప్రత్యక్షర మహ మపశ్యమ్. ఛన్దోవిషయేవా వ్యాకృతి విషయేవా, ధారా శుద్ధి విషయేవా సర్వథా నిర్దుష్ట మితివక్తుం నైవసన్దిహే. అత్ర ప్రతిపాద్యాం శ్రీ మ దమృతానన్దనాథగురూపదిష్ట సూత్రప్రాయవాక్యజాలమ్, తస్య త్వేతద్వ్యాఖ్యాన తయా ప్రతిభాతీతి సర్వ సమ్మతమ్. ఆధునిక కవికృత మప్యేత త్ప్రాచీనఋషికృత మివ సుబోధ మితి సర్వం శివమ్.

బ్రహ్మశ్రీ సఙ్గీత సాహిత్యచక్రవర్తి

ఆదిభట్ల నారాయణదాస మహాశయైః ప్రోక్తమ్

శ్రీ దణ్టు సుబ్బావధానీ వాగ్మీ వైదికసత్తమః
కవి ర్వదాన్య స్సర్వజ్ఞ శ్చతుర్భాషావిశారదః.

వాసికెక్కిన చదువుల పంట పూని, యుల్కుకుల్కుల తీయని పల్కులాని
రొటుఁగుఁ దెవులులకు మ్మందు లెట్టులేని, యే వెజుపులేని దంటు సుబ్బావధాని.

మధ్వశ్రీ సాహిత్య స్థాపక, అవధాని శిరోమణి

కాశీ కృష్ణాచార్యైః, విజయవాటికాపుర సంఘటిత మహాసభాయాం

కృతికర్తుః పణ్డితరాజబిరుదప్రదానసమయే

ప్రోక్త ప్రశంసా

ఉ॥ దంటుకులాబ్ధిచంద్రుఁ డవధానిపదాంకితుఁ డాంధ్రదేశపుం
బంట కవీశ్వరుండు నవపండితరాయఁడు వాని నేఁడు మీ
వంటి రసజ్ఞ లీ విజయవాడ మహాసభ గౌరవింపఁగాఁ
గంటను గాంచి సంతసము గాంచఁగవచ్చితి నీడ కిత్తఱిన్.

పాఠాంతరము

ఉ॥ దంటుకులాబ్ధిచంద్రుఁ డవధాని పదాంకితుఁ డాంధ్రదేశపుం
బంట కవీశ్వరుం డమృతవాక్కరుఁ డీతఁడు సుబ్బనార్యు మీ
వంటి రసజ్ఞమూర్తు లతివైభవ మొప్పఁగ సత్కరింపఁగాఁ
గంటను గాంచి సంతసము గాంచితి నీ హరివాసరంబునన్.

బ్రహ్మశ్రీ న్యాయభూషణ, న్యాయస్థాపక పేరి లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిభిః కృతా ప్రశంసా

ధర్మార్థ కామమోక్షరూప చతుర్విధ పురుషార్థేషు మోక్ష ఏవ పరమః పురుషార్థః. స ఏవ చాద్వితీయబ్రహ్మ- సచ నిత్యసిద్ధోఽపి అనాద్యవిద్యయాఽఽవృతః. తదావరణనివృత్త్యర్థం అద్వితీయబ్రహ్మసాక్షాత్కార రూపజ్ఞాన మావశ్యకం; తాదృశంచ జ్ఞానం వేదాన్తశాస్త్రవిచారణేన భక్త్యపరనామక ఉపాసనయాచ జాయతే; శ్రీమద్దంటూపనామక పండితరాజ ప్రణీతామృత లహర్యాఖ్యప్రబంధే జ్ఞానసాధనీభూతం పూర్వోక్తో భయం వర్తత ఇత్యత్ర న కాపి విప్రతిపత్తిః.

మహాకవి, కళాప్రపూర్ణ:

చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి శతావధానిగారి

ప్రశంస

మ॥ తెలగాణ్యమ్మునఁ దెల్గుదేశమున నీ ధీరుండు సుబ్బావధా
నులు జన్మించెను నేర్చెఁ దెల్గుకవిత న్మాలోకల్పె నద్దాననేఁ
డల భాషన్ సకలమ్ము నేమతి త్రిలింగాభిఖ్యపీఠమ్మునం
దలి వాఁడయ్యెను సంస్కృతంపుఁగవిత న్గట్టిన్ బుధుల్ మెచ్చఁగన్.

ఉ॥ పండితరాజు సంస్కృతము పట్టిన ధట్టిఁడితండు తెల్గులో
గండరగండఁడైన నగుఁగా కల నామముదాల్చు పట్లన
ర్హుం డగు టెట్టులంచును నరుల్ వివదింతు రటంచు నీతఁడు
ద్దండుఁడు సంస్కృతంపుగవితన్ రచియించు బుధుల్ నుతింపగన్.

గీ॥ దేనినవధాని చదివెనో దేవుఁడెఱుగు, సద్గురుఁడె సర్వ మనుకొన్న చతురుఁ డీతఁ
డిపుడు చెప్పెడి కవనమ్ము నెవరుగన్న, నల్లపండితరాడ్ధార నాత్మ నెంతుర.

క॥ సుకవి యితం డకలంక,మ్ము కవిత్వము పాక మెన్న బుధనుత్య మ్మిం
దుకు సాక్ష్యమిచ్చు నీతని శుకాపదేశమ్ము చదివిచూడుఁడు విబుధుల్.

మ॥ పరిశీలించితి నీ వధాని కవితాపాకమ్ము నేఁ డాంధ్రమున్
విరమించెన్ గురుబోధమున్ సకలమున్ విఖ్యాతమా రీతి నా
మరభాషన్ రచియించు నీ నిజము నమ్మంజాల కీ కైత ధీ
వరులేరో రచియించి యిచ్చిరని దుర్వాదింతు రేమోకదే.

గీ॥ అందుకే సమ్మతింత మీ యాంధ్రదేశ, మందు నింతటి మృదుభాష నమరభాష
గవిత చెప్పెడి గండరగండ లున్న, యట్టు లే విని యెఱుఁగ యథార్థమింత.

బ్రహ్మశ్రీ వైయాకరణభూషణ

తాడేపల్లి సాంబమూర్తి శాస్త్రిణా మాశయః

ఏతేఽభినవపండితరాయా దంటు సుబ్బావధాని కవిరాజా భారత కవి కుమారా నాత్మీయ వీరరసదానేన ప్రబోధ్యేమాం అమృతలహరీం వినిర్మముః గురూప దేశ జల సంగ్రహేణేతి నాత్రాతిశయోక్తే రవకాశగంధోపీతి విదాంకుర్వన్తు విపశ్చిన్మణయః. ప్రసాదగుణే, ఽపూర్వవిషయ ప్రతిపాదనే, మమ్మటోక్త ప్రయోజన ప్రాపణే, విశేష తశ్చాజ్ఞాతా పూర్వోదాహరణదానే చేయ మన్యూనా, పండిత శేఖరాణామ ప్యుపకుర్వాణా, గ్రన్థకర్తుః పండిత రాజబిరుదం స్థిరీకరోతి అహో! భాగ్యాతిశయో అమృతానందనాథస్య.

సాహిత్యస్థాపక కాశీభట్ట సుబ్బయ్యశాస్త్రిణా మాశయః

శ్లో॥ హృద్యం పండితరాజపద్యలహరీసారం, బుధామోదనం
చానీతం కవినా మనోహరగిరా దంట్వాఖ్య వంశేందునా
ఆంధ్రాణాం ప్రముదే సుధాకరసమం గాంభీర్యభావోజ్జ్వలం
వైద్యేంద్రేణ సుభావధానివిదుషా సాహిత్యరాణ్మౌళినా.

శ్లో॥ శ్రూయంతాం సుకవే స్సుభావలలితారోలంబసంబోధకాః
శ్లోకా స్సుబ్బవధానినా విరచితా గీర్వాణవాగ్గుంఫితాః
యో వాచా సమతాం సుధీరసుగత స్సాహిత్యసృష్టౌ స్వయమ్
వేగీదేశభవేన పండితవరేణాంధ్రేషు భోః పండితాః.

వ్యాకరణస్థాపక, ద్వివేది వేంకట శాస్త్రివిరచితా

భోభో మహాశయాః! సువిదిత మేవైతత్తత్ర భవతాం భవతామ్ అమృతానన్దనాథస్వామీతి కశ్చన విజ్ఞానీ బహూనాం స్వాశ్రితానాం జనానా ముపనిషద్బోధితం తత్త్వ ముపదిశ్య శ్రీ తిరుమల శ్రీనివాస త్రిలిఙ్గ మహావిద్యాపీఠ మితి నామానం కంచన పీఠంచ సంస్థాప్య పరంపద మవాపేతి. తదనన్తరం తం పీఠం తదన్తేవాసినః తదాశయాను సారం నిర్విఘ్నం నిర్వహన్తీతి, ప్రతివత్సరకార్తికబహుళదశమ్యాం గురు జయన్తీతి కంచన గురుస్మారకమహోత్సవం ప్రచాలయన్తీతి, తదుత్సవ సమయే కతిచన పణ్డితాన్ సమ్మానయన్తీతి, తదుపదిష్టాన్ బోధాన్ సర్వేభ్యో ముముక్షుభ్య స్సముపదిశన్తీతి చ. ఏవంస్థితే తద్బోధాన్ చిరస్థాయీకరణాయేచ్ఛావతీ తదన్తేవాసినీ 'విద్వాన్ కవితిల' కేత్యాది బిరుదాఙ్కితా కాఞ్చనపల్లీత్యుపనామకా కనకాంబా ఆస్థి

భాషాయాం జీవయాత్రేత్యాది గ్రన్థాన్ వ్యరీరచత్. అపరస్తదన్తేవాసీ 'వైద్యరాజ పణ్డిత రా'జేత్యాదిబిరుదాఙ్కితః, దణ్టు ఇత్యుపనామకః సుబ్బావధానీ గురూపదిష్టాన్ తానేవ బోధాన్ సర్వేషు దేశేషు వ్యాపయితుకామః స్వసఙ్కల్పం నిర్వర్తయితుం గైర్వాణీం భాషాం వినా నాన్యా సమర్థేతి నిశ్చిత్య తస్యాం భాషాయాం అమృతలహరీతి నామక మేతం గ్రన్థ మచీకరత్. సోఽయం గ్రన్థః మృదుమధురశైలినిబద్ధతయా రమణీయభావోపేతతయా పరమపురుషార్థోపదేష్టృతయా హృదయఙ్గమదృష్టాన్తోపశోభితతయా సుగమార్థతయా సుశబ్దాన్వితతయా సర్వానుభవసిద్ధోపమానప్రదర్శకతయా చ ముముక్షూణా మత్యన్త ముపకరిష్యతీతి విశ్వసిమి. అపిచ వేదాన్తతత్త్వ మనాయాసేనావగన్తుం నైతాదృశః కోఽపి గ్రన్థః ప్రాదుర్బభూవేతీదం నాతిశయోక్తి మర్హతి. అన్యచ్చ సామాన్యజనానా మప్యత్యన్తోపకారాయ తేనైవాస్య గ్రన్థస్య వ్యాఖ్యా చ నిరమాయి. సైషా వ్యాఖ్యా మూలస్థా నర్థాన్ పదపదార్థానాం సారస్యం చ సమ్యగవబోధయన్తీ గాథావిశేషాన్ ప్రతిపాదయన్తీ ప్రమాణగ్రన్థాన్ ప్రమాణయన్తీ సుజనానాం ముదే భవతీతీయం స్వభావోక్తిరేవ. సైషాఽమృతలహరీ అమృతానన్దనాథస్వామినమవలమ్బ్య వైద్యరాజపణ్డితరాజ దణ్టు సుబ్బావధానినో నిర్గతా ఘోరభీషణసంసారదావాగ్నిదగ్ధాన్ జీవాన్ దర్శనశ్రవణాభ్యా ముజ్జీవయన్తీ తదనుభవతః పోషయన్తీ తారయన్తీచ చిరంజీయా దిత్యాశాస్మహే.

అపిచ సోఽయం సుబ్బావధానీ కవిః పణ్డితరాయకృతభామినీవిలాసమ్ మృదుమధురాయా మాన్ధ్రభాషాయా మనూద్య పణ్డితరాయమపి విస్మాపయ దన్యోక్తీ ర్దేవభాషాయాం నిర్మాయచ పణ్డితరాజ ఇతి బిరుద మలభత. వైద్యశాస్త్రే చరకసుశ్రుతాదిగ్రన్థా నవలోడ్య వైద్యరాజ ఇతి బిరుదమవిన్దత. బాల్యాదవధి వైద్యాదిలౌకికగోష్ఠీషు నిష్ణాతోఽపి స్వకీయవంశానుగత పణ్డితప్రవరతపఃప్రభావేన స్వీయగురూత్తమానుగ్రహేణచ సమ్ప్రాప్తసహజానర్గళమృదుమధురగమ్భీరకవితామతల్లికః అపరః పణ్డితరాయ ఇవ ప్రతిభాతీతి హేతో రితోఽధికగ్రన్థాన్ విరచయ్య భారతభూమి మలఙ్కృత్య చిరం వర్ధతా మితీయం నాప్రస్తుతప్రశంసేతి శమ్.

శ్రీ భాష్యాయ నమః

అమృతలహరీ ప్రస్తావన

శ్రీ సద్గురుపరంపరా

శ్లో॥ వటపత్రేశయానశ్శ్రీదేవ్యా భాగవతం మహత్
శ్లోకార్ధే నైవ జగ్రాహ యో హరి స్సోఽవతాద్గురుః. ౧

వ్యా:— అత్రశ్రీ దేవీభాగవతకథా అనుసంధేయా "సర్వం ఖల్విద మేవాహం నాన్య దస్తి సనాతనమ్'' ఇదమేవార్ధశ్లోకభాగవతమ్.

శ్లో॥ పద్మాసన మహం వందే యః పద్మాక్షప్రచోదనాత్
తప్త్వా తదవ్యయం ధామ ప్రాప్తవా నాప్త దర్శనః. ౨

వ్యా:—శ్రీమద్భాగవత ద్వితీయ స్కంధకథాత్రానుసంధేయా.

శ్లో॥ బ్రహ్మిష్ఠస్య వరిష్ఠస్య మహత్త్వం యేన దర్శితమ్
విశ్వామిత్ర సఖం వందే వసిష్ఠం శ్రేష్ఠ మన్వహమ్. ౩

వ్యా:— ప్రేమపాశబద్ధం దశరథం సందిహానం విశ్వామిత్ర ప్రభావవర్ణనేన వసిష్ఠః సఖ్యం ప్రకటయామాస. ఏవం విశ్వామిత్రసఖః

శ్లో॥ పరం సేవే గురుం శక్తిం పరాశక్త్యాత్మికాం తనుమ్
గురుదేవ్యో రభేదం యో ధృతవా నాత్మనామని. ౪

శ్లో॥ దాశకన్యాత్మగోప్తారం స్మృతికారం పరాశరమ్
పంచాక్షరపరం వందే కల్యఘధ్వాంతభాస్కరమ్. ౫

శ్లో॥ విభక్తో యేన వై వేదో బ్రహ్మవిద్యాచ సూత్రితా
మహాభారతకర్తారం కేశవం వ్యాస మాశ్రయే. ౬

శ్లో॥ శుకం వైయాసికం వన్దే నన్దగోపార్భకాత్మకమ్
అర్థినే మోక్షదాతారం ధీరం వీరం దిగంబరమ్. ౭

శ్లో॥ అకృత్రిమసమా యస్య కారికా మోక్షకారికాః
తం సందేహచ్ఛిదం వన్దే గౌడపాదం మహౌజసమ్. ౮

శ్లో॥ గోవిందం శంకరాచార్యవంద్యమానపదాంబుజమ్
గుహాంతరవిలీనం తం సర్వజ్ఞం సముపాస్మహే. ౯

శ్లో॥ శంకరం శంకరాచార్యం బౌద్ధారణ్యదవానలమ్
అద్వైతస్థాపకం ధీర మద్వితీయ ముపాస్మహే. ౧౦

శ్లో॥ "సదాశివసమారంభాం శంకరాచార్యమధ్యమామ్
అస్మదాచార్యపర్యంతాం వందే గురుపరంపరామ్."

శ్లో॥ కృష్ణానంద మహం వందే, సద్గురుం పరమేష్ఠినమ్
పూర్ణదీక్షాయుతం శాంతం, సర్వమంత్రస్వరూపిణమ్. ౧౧

శ్లో॥ యోగానందం సదానందం పరమం గురు మాశ్రయే
గూఢం, యోగరథారూఢం దేహభానవివర్జితమ్. ౧౨

శ్లో॥ అమృతానందనాథాఖ్యం స్వగురుం స్వాంతసంస్థితమ్
సేవే తాదాత్మ్యయోగేన గుహ్యధర్మప్రకాశకమ్. ౧౩

శ్లో॥ లక్ష్మీ వేంకటరత్నాభ్యాం సంభూత శ్శంభు తేజసా
లక్ష్మీపురవరే ధీరః కృష్ణాసాగరసంగమే. ౧౪

శ్లో॥ క్షీరోపాధ్యాయవంశాంబురాశౌ, రాకాసుధాకరః
సుధానందగురు ర్లేభే జన్మజన్మాధివారకః. ౧౫

శ్లో॥ కీరగ్రామాశ్రమే రమ్యే, కేతకీస్తంభగుంభితే,
మత్స్యపుర్యంతికే ధీరః, తప స్తేపే సుదారుణమ్. ౧౬

శ్లో॥ పదం మోక్షాస్పదం యస్య, భయనాశకరః కరః
దృష్టిః పూర్ణసుధావృష్టి, ర్దర్శనం పాపకర్శనమ్. ౧౭

శ్లో॥ దూరస్థోఽపి హృదిస్థో యః మృతో ప్యమృత ఏవ యః
యస్య మౌనం పరో బోధ స్తం గురుం ప్రణతోస్మ్యహమ్. ౧౮

శ్లో॥ శిక్షా యస్య భవే ద్రక్షా కోపోఽనుగ్రహ ఏవచ,
కటాక్షో మోక్షఏవాహో, సుధానందం సదా భజే. ౧౯

శ్లో॥ యస్యానుగ్రహమాత్రేణ పండితేంద్రాయతే జడః;
సర్వతంత్రస్వతంత్రో య స్సోఽవతా త్సర్వశక్తిమాన్. ౨౦

శ్లో॥ జీవయాత్రా సుధాసార స్సారో హ్యానందపూర్వకః
హంసస్యవిజయశ్చాఽపి కనకాంబావినిర్మితాః. ౨౧

శ్లో॥ పరిబంధా హైమచషకా యదోబ్ భామృతపూరితాః
సవివహి సుధానందనాథ స్సద్గురురాత్మవాన్. ౨౨

శ్లో॥ విదుషీ శేముషీయుక్తా విద్వత్కవిభి రీడితా
యోగినీ యోగిభి ర్వంద్యా బ్రాహ్మణీ బ్రహ్మచారిణీ. ౨౩

శ్లో॥ భాషా యోషాకృతి ర్భూషా యోషాణాం కనకాంబికా
దుర్గాంబాచరణాలంబా సకలా సకలార్చితా. ౨౪

శ్లో॥ అస్మాభి ర్య శ్శ్రుతో బోధో విస్మృతోయశ్చ సద్గురోః
స యయా రచిత స్తస్యై హేమాంబాయై నమోనమః ౨౫

శ్లో॥ గురువాక్యామృతాసారై ర్దివ్యైర్భవ్యై ర్వినిర్మితా
శర్మదా లహరీ తాపహారిణీ భయవారిణీ. ౨౬

క వి వం శా ను కీ ర్త న మ్

శ్లో॥ త్రైలింగ్యబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠాః ధీరా దంటూపనామకాః
వైదికా వేదవేత్తారః గౌతమీతీరవాసినః. ౨౭

శ్లో॥ కౌండిన్యగోత్రసంభూతా స్స్వధర్మాచారతత్పరాః
సముత్పన్నః కులే తేషాం వేంకటేశపదాంకితః. ౨౮

శ్లో॥ బ్రహ్మీభూత స్సుత స్తస్య సుబ్రహ్మణ్యో మహాతపాః
బ్రహ్మసంస్థాపకో ధీరః శ్రుతిమార్గ కృతవార్షికః. ౨౯

శ్లో॥ సుబ్రహ్మణ్యసుత శ్శ్రీమాన్ వేంకటప్పసుధీః కవిః
బృహస్పతిసమ స్సౌమ్యః కావ్యత త్త్వవిశారదః. ౩౦

శ్లో॥ వేంకటప్పసుధీసూను ర్దుర్గాంబానందవర్ధనః
లబ్ధపండితరాజాఖ్య స్సుబ్రహ్మణ్యో భిషఙ్మణిః. ౩౧

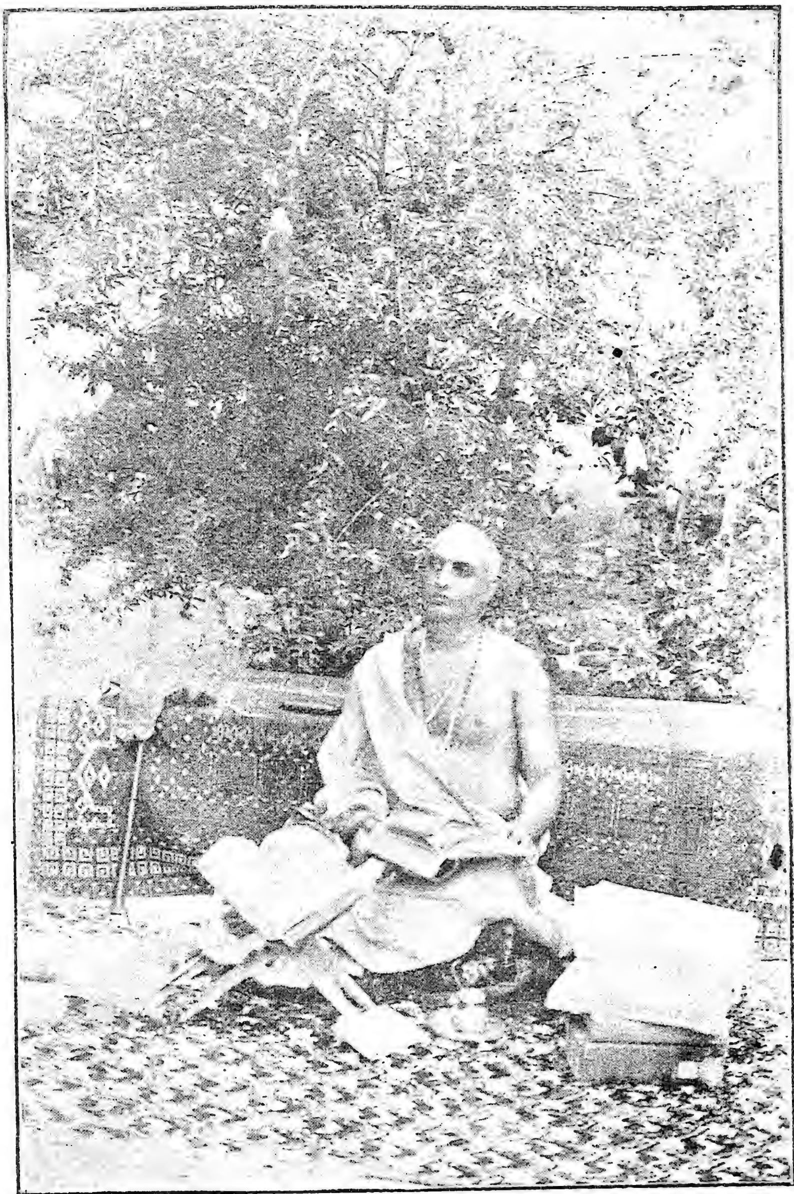
శ్లో॥ త్రిలింగ శ్రీమహావిద్యాపీఠస్యాధిపతిః కృతీ
ఆత్మార్పణపరో ధీరః సాధుపూజాపరాయణః. ౩౨

శ్లో॥ గంగాధరజటాజూటా ద్గాంగతా జాహ్నవీయథా
సుధానందగిరే స్తద్వ త్పీయూషలహరీ స్రుతా. ౩౩

శ్లో॥ భగీరథసమ్మానీతా, పురా భాగీరథీ యథా
సుబ్రహ్మణ్యసమానీతా పీయూషలహరీ తథా. ౩౪

శ్లో॥ యత్కరస్పర్శమాత్రేణ ముసలః కిసలాయతే
తం వందే నాగభూషాఖ్యం, సుధానందం మహాగురుమ్.

శ్లో॥ నాహం విద్వాన్నహి జడమతి ర్నైవ బద్ధో న ముక్తః,
నాహం నేదం, నహి జనిమృతీ, నైవజీవో న దేవః,
బ్రహ్మైవాహం, గురువరకృపాపాంగదృష్టిప్రసాదా
దేతావాచో హ్యమృతలహరీ సచ్చిదానందభాషా.

సచ్చిదానందనాథులు

పండితరాజ దంటు సుబ్బావధానిగారు

అధిపతులు - శ్రీ తిరుమల శ్రీనివాస త్రిలింగ మహావిద్యాపీఠము

22 - 6 - 1889 జననమొందిరి

11 - 3 - 1943 కీర్తిశేషులైరి.

శ్రీ భాస్కరాయ నమః

అమృతలహరీ

శ్లో. శ్రీదేవీ విజయం దద్యా ద్దేహస్య పటుతాం సదా
బుద్ధిం ప్రసన్నాం ధ్యానంచ గురుపాదామ్బుజే స్థిరమ్. 1

వ్యా:- శ్రీదేవీతి కాది హాది మనురూపిణీ యా శ్రీవిద్యేతి శ్రీషోడశాక్షరివిద్యేతి శ్రీశివేతి శ్రీకరీతి శ్రీచక్రరాజనిలయేతి శ్రీమత్త్రిపురసున్దరీతి శ్రీమత్సింహాసనేశ్వరీతి శ్రీరాజరాజేశ్వరీ పరాభట్టారికేతి కీర్తితా సా హి శ్రీః - శ్రీరితి దేవీ శ్రీదేవీ - దీవ్యతఇతి దేవీ. "దివ్ క్రీడా విజిగీషా వ్యవహార ద్యుతి స్తుతి మోద మద స్వప్న కాన్తి గతిషు." పరమేశ్వరస్య వినోదార్థం నానారూపా విశ్వరూపా సృష్టి స్థితి సంహార తిరోధాన అనుగ్రహరూపజగల్లీలాయాః కర్త్రీ చ యా పరేతి పరిగీతా సా - విజయః, విశేషేణ జయః అరిషడ్వర్గజయః శ్రీమద్భాగవతే—

శ్లో. "దస్యూ న్పురా షణ్ణవిజిత్య లుమ్పతో
మన్యన్త ఏకే స్వజితా దిశో దశ.

వివేకనామక ధనం ప్రసభం హరతః కామక్రోధాదిరూప షడ్దస్యూనజిత్వా దిశోదశ మయా జితా ఇతి యో మన్యతే స మూఢ" ఇతి ప్రహ్లాదస్యాశయః. విజయ స్సర్వోత్కర్షేణ స్థితిః వాసనాత్రయజయః అర్థాచ్ఛివసాయుజ్యయ్ దద్యాత్ -దేహస్యపటుతామ్ బలమ్ పాటవమ్ ఆరోగ్యమ్ - దేహస్యధర్మసాధకత్వాత్ -ప్రసన్నామితి ప్రసన్నాయామేవ బుద్ధౌ లక్ష్యసిద్ధి స్స్యాత్ - గురుపాదామ్బుజేతి ఆచార్యపాదపద్మే ధ్యానం చ స్థిరం యథాతథా దద్యాత్. ఉక్తంచ కనకామ్బాకృత జీవ యాత్రాయామ్—

శ్లో, పరామ్బికాపాదసరోజసేవామ్, నిరన్తరం సత్కృతిభిః ప్రపూర్ణామ్
కరోతుమత్పూర్వసుకర్మసర్వమ్, గురూత్తమాజ్ఘ్రిద్వయరూప మాశు.

సర్వం పూర్వసుకర్మ గురూత్తమాక్షిద్వయరూపేణ ప్రత్యక్షం భవతీతి ప్రతిపాద్యతే. కాళిదాసేనాప్యుక్తమ్- "త్వాం విశ్వమాహు రపరే వయ మామనామ స్సాక్షాదపారకరుణాం గురుమూర్తి మేవ" "నిష్పన్నమాన సుఖబోధ సుధాస్వరూపే, విద్యోతసేమనసి భాగ్యవతాం జనానామ్" ఇతి దేవీగురుమూర్త్యో రైక్యం ప్రదర్శితమ్.

లలితాసహస్రనామావళ్యా మపి 'గురుమూర్తిః గురుప్రియా గురుమండల రూపిణీ'తి శ్రీదేవీ వర్ణితా. తస్మిన్ దివ్యౌఘ సిద్ధౌఘ మానవౌఘాః ప్రసిద్ధాః. బ్రహ్మాదయో దివ్యౌఘః, సనకవసిష్ఠాదయ స్సిద్ధౌఘః, వ్యాసాదయ స్స్వగురుపర్యన్తా మానవౌఘః ఓఘత్రయ స్వరూపిణీ శ్రీదేవీతి కీర్తితా. శ్రీవిద్యారహస్య మవిచ్ఛిన్నకర్ణోపదేశ పరమ్పరయా ప్రాప్తవ్యమ్. న తు పుస్తకేభ్యః. ఉక్తంచ "కర్ణాత్కర్ణోపదేశేన సంప్రాప్త మవనీతల" ఇతి.

శ్లో. సత్యం సత్త్వం చ సత్తాం చ లభన్తే సదుపాసనాత్
సద్గురోరన్తికే నూనం సచ్ఛిష్యా స్సంశితవ్రతాః, 2

వ్యా:—సత్యం సత్త్వం సత్తా చ ఏతత్త్రయ మపి సతో భావార్థబోధకమేవ - సదుపాసనాల్లభన్తే సతః సద్గురోరుపాసనం. అథవా సత్ చ యోగ్యం చ తత్ ఉపాసనమ్ సదుపాసనమ్, సద్భిః కృత ముపాసనం వా సతా ముపాసనంవా- సతామితి,కర్తరిషష్ఠీ-కర్తృ కర్మణోఃకృతి ఇతిపాణినీయ స్మరణాత్-ఓం తత్సదితి శ్రవణాత్-సదుపాస నైవ తదుపాసనా- తచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వాత్-తదుపాసన మిత్యత్ర బ్రహ్మోపాసన మిత్యర్థః- యత్ర యత్ర సచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తస్తత్ర తత్ర బ్రహ్మమయత్వమేవేతి ద్రష్టవ్యమ్. స్వార్థేమయట్, న తు ప్రాచుర్యే, నైవ వికారే- సద్గురోరన్తికే సమీపే 'ఉపకణ్ఠాన్తికాభ్యర్ణ' ఇత్యమరః 'సగురుమేవాభిగచ్ఛే'దితిశ్రవణాత్- సచ్ఛిష్యా ఇత్యత్ర సతో మహానుభావస్య అధిగతసకలార్థ తత్త్వస్య శిష్యాః-యద్వా 'సన్తశ్చ తే శిష్యా' శ్చేతి సచ్ఛిష్యాః - కర్మధారయపక్షే సాధనచతుష్టయవిశిష్టా శ్శిష్యాః తత్త్వజిజ్ఞాసవః - 'తజ్జిజ్ఞాసు రధికారీ'తి వచనేన బ్రహ్మవిద్యా సమ్పాదనేఽధికృతా ఏవ సచ్ఛిష్యా ఇత్యవగన్తవ్యమ్- సంశితవ్రతాః

దృఢవ్రతాః "అభ్యాసయోగా త్సాన్నిధ్యబలా చ్చే" త్యుక్తత్వాత్ శిష్యైర్దృఢాభ్యాసిభి ర్భవితవ్యమ్. అత స్సంశితవ్రతాః.

శ్లో. పరం సత్యం విజానాతి సత్యవాన్ సదుపాసనాత్
అసన్ స న్తమ్ న జానాతి, నారుదోఽ రుద్ర మర్చయేత్. 3

వ్యా:—పరం సత్యం బ్రహ్మేత్యర్థః - శ్రీమద్భాగవతే 'సత్యం పరంధీమహి' సత్యవానేవ సత్యం జానాతి-పరం నితరాం జానాతి-యద్వా పరాఖ్యం సత్యం బ్రహ్మం జానాతి-అసన్ అసత్పురుషః స న్తమ్ సత్పురుషమ్ సద్గురుమ్ న జానాతి - సన్నేవ స న్తం జానాతి - సత్యోపాసక శ్శిష్య స్సత్యస్వరూపం గురుం జానాతి - 'ఇదం నేతి' 'ఇదం నేతి' సర్వ మసత్పదార్థజాతం పరిత్యజ్య యో బ్రహ్మభావేన వర్తతే, స బ్రహ్మ జానాతి- అవిదితమన్మథసమాచార శ్శ్రీశుకో నగ్న స్స్త్రీణావలోకనే న వికృతిం ప్రాప, తా అపి తం యువానం దృష్ట్వా వ్రీడాం న ప్రపేదిరే, రాగస్వరూపం విజానతా రాగే శ్రూయమాణే రాగనామ విజ్ఞాయతే, నతు రాగమజానతా. కించ నారుద్రో రుద్ర మర్చయేదితి శ్రూయతే ఖలు - రుద్రత్వం స్వస్మిన్ న్యాసంకృత్వైవ మహాన్యాసేన ఉపాసకో రుద్రార్చనం కరోతీతి పిణ్డితార్థః. సత్యవానేవ సత్యస్వరూపమాత్మాన మపి వేత్తి- తస్మాత్సత్యవ్రతేన భవితవ్యమ్-సచ్ఛిష్యేణ సద్గురుసన్నిధౌ సత్యజ్ఞానానన్దబ్రహ్మలాభాయ.

శ్లో. సత్యం మృత్యురితి ప్రాహు స్సత్యవాదీ మ్రియేత వై
మృత్యుఞ్జయాస్తు తే నూనమ్, యే సత్యం సముపాసతే. 4

వ్యా:—సత్యవాదినా క ర్తవ్యోఽభిమానపరిత్యాగః - ప్రాణాన్మానో రక్ష్యతే జన్తుభిః - అతఏవ లోకేఽభిమానరక్షార్థం ప్రాణపరిత్యాగోఽపి క్రియతే. యే సత్యవచనశీలా స్తే ధీరాః. 'యాని కాని చ పాపాని జన్మాన్తరకృతానిచ తాని తాని ప్రణశ్యన్తి ప్రదక్షిణపదే పద' ఇతి 'పాపోఽహం పాపకర్మాహ' మితి యద్వదతి పూజాన్తే తత్పరిపాట్యా, న తు పశ్చాత్తాపేన - దేహాభిమానేన జీవా వస్త్రాణి ధారయన్తి - అభిమానశూన్యా మహానుభావా అవధూతాదయో దిగం

బరాస్సన్తస్సఞ్చరన్తి - ద్వన్ద్వరూపజగతో భీతాస్సన్తో దేహిన స్సత్య మాచ్ఛాదయన్తో వాగ్వర్తనాభ్యాం యాపయన్తి కాలమ్-ధీరస్త్వాత్మని సునిష్ఠితో యన్మనసా చిన్తయతి తదేవ వాచా వదతి, వాచా యద్వదతి తదేవ కర్మణా కరోతి - 'సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మేతి జ్ఞాననేత్రేణా శేషదృశ్యవిలయం కృత్వా సత్యదీక్షాం పరిపాలయతి.

యస్మాత్సత్త్వా ద్రాగాద్యభిభూతా భీతాస్సన్తో మ్రియన్తే క్లిశ్నంతి తత్సత్యం,ధీరా నిత్యవ్రతం కుర్వన్తి. సత్యం మృత్యుమితి ప్రయోగః "అన్నం మృత్యుంతము జీవాతు మాహురితివత్" జ్ఞేయః-అతఏవ సత్యవాదినో నూనం మృత్యుఞ్జయా ఇతి యత్ప్రోక్తం శ్లోకే తత్సమీచీనమ్ - మృత్యుఞ్జయశ్శివః లోకానాం లయకర్తా కాలకాలః సత్యవాదీ సాక్షా చ్ఛివఏవ.

శ్లో. సత్యవాదీ హరిశ్చన్ద్రః కోఽన్యస్త్వన్యో మహీతలే
యోఽత్యజత్తద్వ్రతార్థం వై,కులం రాజ్యం సతీం సుతమ్.

వ్యా:—స్పష్టమ్.

శ్లో. నీచేషు నహి వక్తవ్యం సత్యం సత్యం కదాచన
సద్గురోస్సన్నిధౌ సత్యం సత్యం బ్రూయా త్సదా బుధః.

వ్యా:—కారణజన్మా హరిశ్చన్ద్ర స్సర్వకాల సర్వావస్థాసు సత్యవ్రతం ధృత్వా స్వగురోర్వసిష్ఠస్యాశయమనుక్త్వోఽపి పాలయామాస-ఏవ మాచరణం సర్వేషాం నసాధ్యమ్ నాపియుక్తమ్. 'వ్రజన్తి తే మూఢ ధియః పరాభవమ్, భవన్తి మాయావిషు యేన మాయిన'ఇతి భారవి మహాకవిః. శ్రీకృష్ణగుర్వర్పితచేతోభిః పాణ్డవై స్సాధోరపి విరాట రాజస్య నికటే సత్యంనోక్తమ్. తస్యాల్ప వీర్యత్వా త్సత్యభరణేఽక్షమః పాణ్డవానాం సేవాం న సహేత. కార్యభఙ్గో మర్మచ్ఛేదోఽపి భవేత్ - శాఠ్యం సదా దుర్జన ఇతి భర్తృహరిః, పశ్చాత్తప్తేన చిత్తేన భక్తః ప్రాయశ్చిత్తార్థం గురుసన్నిధౌ సత్యం బ్రూయాత్ - శ్రీగురుప్రోక్త ప్రాయశ్చిత్త మాచరన్ పరిశుద్ధో భవతి - నీచేషు సత్యం నవక్తవ్యమితి వేమనయోగినాప్యుక్తమ్ - మర్మచ్ఛేదభయాత్. అస్మిన్నర్థే ఉత్తరత్ర శ్లో॥ "విస్రబ్ధం చ యదన్యేషు విషం ప్రాహు ర్మనీషిణః" ఇత్యస్మిన్

శ్లోకే స్పష్టీకృతో భవిష్యత్యేష ఏవార్థః- ఏకంపదం సత్యం సూనృత వచనమ్ ద్వితీయం పదం సత్యం నూనార్థకం.

శ్లో. ఏకశయ్యాపి చార్ధాఙ్గీ పత్యౌ సత్యం న భాషతే
తస్యాం సోఽప్యనృతం బ్రూతే సత్యం కుత్ర భవే భవేత్. 7

వ్యా:—విస్రబ్ధాసతీ దేహాభిమానమపి పరిత్యజ్య నిర్లజ్జా ఏకాన్తే క్రీడతి నారీ పురుషేణసార్థ మేకశయ్యాయామేవ, కఞ్చుకగ్రన్థి మోక్షణం కుర్వత్యపి హృదయగ్రన్థిమోక్షణం న కరోత్యేవ-ప్రాయేణ మర్మ భార్తే మాతే పితేర్వా వదతి- నతు భర్త్రే- నూనం మూఢాః ఖలు సర్వాన్ విశ్వసన్తి - విచార్యమాణే న కోఽపి లోకే సత్యమస్మ భ్యం బ్రూతే- తస్య సంవృతమన్త్ర స్యేతి న కేవలం రాజ్ఞామేవ గురూ ణామపి సత్యగోపనస్య విహితత్వాత్ - న వయమపి యోగ్యస్థానం వక్తుం పశ్యామ శ్రీగురుమన్తరేణ- అధునా పారమార్థిక శాస్త్రాణ్యపి భృతకాధ్యాపకేభ్యః పఠన్తి - తస్మాచ్ఛిష్యోపాధ్యాయికాయామపి సత్యదీక్షా విరళాభూదితి యత్తత్సత్యమేవ.

శ్లో. గృహే గ్రామే ప్రభుస్థానే వేశే సత్యానృతే హ్యరా
వక్తవ్యంతు యథాయోగ్యం కథం సత్యం వదే ద్బుధః. 8

శ్లో. ఏకంతు విశ్రమస్థానం సద్గురు స్సత్యవాదినః
విస్రబ్ధం చ యదన్యేషు విషం ప్రాహు ర్మనీషిణః. 9

శ్లో. ఏకాన్తే చ యథాస్నాతి తీర్థే మజ్జ న్ముహుర్ముహుః
సత్యవాచా తథా స్నాతో భవే త్సద్గురుసన్నిధౌ. 10

వ్యా:—ఏకాన్తే రహసి తీర్థే నద్యా మన్తఃప్రవిష్టః బాహ్య లోకదృష్టిం పరిహృత్య శరీరగతం మలం ప్రక్షాళ్య శుద్ధోభవతి- వస్త్రం శిథిలం కృత్వా సర్వాన్ మర్మప్రదేశాన్ మలాయతనానిచ శోధయతి- తీరేవిహరన్త స్స్వలంకృతా సువేశాః కవచోత్తరీయోష్ణీష భూషితా అపి దోషయుతా ఏవ- తేషాం మలం వస్త్రభూషాన్తరితం భవతి - యో బాహ్యావరణాన్యపాస్య తీర్థేషు గఙ్గాదినదీషు మజ్జన్

మజ్జన్ స్నాతి సవిమలో భాత్యల్పచ్ఛదోఽపి స్తోకమాచ్ఛాదితోఽపి- తీర్థశబ్దో నానార్థకః "నిపానాగమయోస్తీర్థం ఋషిజుష్టజలే గురౌ" ఇత్యమరః. "తీర్థశ్శాస్త్రాధ్వరక్షేత్రోపాయోపాధ్యాయమన్త్రిషు, అవతారర్షిజుష్టాం భస్త్రీరజస్స్వి"తి విశ్వః. గురవస్తీర్థాని గురుతీర్థయోరైక్యం- భవభూతి మహాకవినా-

"విరోధో విశ్రాన్తః ప్రసరతి రసో నిర్వృతిఘనః
తదాద్ధత్యం క్వాపి వ్రజతి వినయః ప్రహ్వయతి మామ్
ఝుడిత్యస్మిన్ దృష్టే కిమపిపరవానస్మి యది వా
మహార్ఘస్తీర్థానామివ హి మహతాం కోఽప్యతిశయః."

అనయైవదిశా ప్రహ్వీభూతా నమ్రాః ఔద్ధత్యం గర్వం త్యక్తవన్తః జిజ్ఞాసవః పాపభీతాః పశ్చాత్తప్తాస్తీర్థే గురౌ లీనాః యథా నద్యాం, మనోగ్రన్థిం కపటరూపం శిథిలంకృత్వా, అపాస్యమర్మాణి, మనోగతమాలిన్యం చ ప్రకటయన్తః తత్త్వార్థసమర్పణేన సత్యకథనేన చ సర్వం ప్రక్షాళ్య నిర్మలాభూత్వా చకాసతే- లోకే తావద్విశ్రమస్థానమలభమానః ప్రాయశ్చిత్తంకామయమాన స్స్నాతుకామోఽపి తీర్థరాజ మలభమానో మానసికశారీరకమలపరిపూర్ణః కపటేన పటేన తస్యపిధానం కృత్వా కాలం యాపయతి. "యేత్వేకాన్తే గురుసన్నిధౌ న పరాజితాస్తే లోకే సర్వత్ర పరాజితాః, యే తు గురుషు వినతాః 'అహం నకిఞ్చిద్వేద్మి తదనుగృహ్ణీధ్వ మా ముపదేశేనేతి వారం వారం సమ్ప్రార్థ్య గురూన్ ప్రసాదయిష్యన్తి తే లోకే సర్వత్ర విజయం ప్రాప్స్యన్తి - 'బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి' ఏవ మీశ్వరతాదాత్మ్యమ్ యే కాఙ్క్షన్తి స్వయమీశ్వరలక్షణలక్షితై ర్భవితవ్యమ్. నోచేత్ సామానాధికరణ్యం నఘటేత. 'సర్వం హస్తిపదే మగ్న'మితి దిశా సర్వేధర్మా స్సత్యే లీనా భవన్తి.

శ్లో. సత్యదీక్షాం వినా కశ్చి న్నాస్తి ధర్మో మహీతలే
సత్యవాన్ లభతే సర్వం సద్గురో శ్చరణాన్తికే.

వ్యా:— సత్యవాన్ లభతే సర్వమితి ప్రరోచనార్థం నోక్తం. నాపి స్తుత్యర్థం సత్యకథన మేతత్ - సత్యస్య త్రైకాలికాబాధ్యత్వేన

షడ్భావవికారరహితత్వేన బ్రహ్మరూపత్వాచ్చ సర్వమిత్యనేన బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యతే- కుత ఇతి చేత్ "సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేతిశ్రవణాత్ - తద్బ్రహ్మలాభ స్సద్గురో శ్చరణా న్తికే-శ్రీగురు రేవ బ్రహ్మతాదాత్మ్య ప్రదానే సమర్థః ఉక్తంచ-

శ్లో. "అలం వికల్పైరహమేవ కేవలం, మయిస్థితం విశ్వమిదం చరాచరమ్।
ఇదం రహస్యం మమ యేన దర్శితం, స వందనీయో ఽగురు రేవకేవలమ్."

బ్రహ్మసాక్షాత్కారదక్షే శ్రీగురా వుపదిశతి సతి అశనవసన లాభాయ దశదిశాప్రధావనం కిమర్థం క్రియతే జన్తుభిః - తద్యథా వయం భవన్త మస్మాకం రాజానం కరిష్యామోఽద్య పట్టాభిషిక్తో భవిష్యసి ఇత్యుక్తః కశ్చిత్ప్రతివదతిస్మ-జీర్ణవస్త్రోఽహం శతచ్ఛిద్రయుతం మమోత్తరీయం తద్దీయతాం మే సూచీసూత్రంచేతి - ఏవం ఖలు బ్రాహ్మణానాం ఉదరపూరణోద్యమః. భర్తృహరియోగీశ్వరడిండిమ శ్రోతవ్య శ్శ్రోత్రవద్భిః.

'బ్రహ్మేంద్రాది మరుద్గణాం స్తృణకణాన్యత్రస్థితో మన్యతే
యత్స్వాదా ద్విరసాభ వన్తి విభవా స్త్రైలోక్యరాజ్యాదయః
భోగఃకోఽపి స ఏక ఏవ పరమో నిత్యోదితో జృమ్భతే
భోస్సాధో క్షణభఙ్గురే తదితరే భోగే రతిం మాకృథాః'.

శ్లో. అనుక్తం కురుతే నూనం గురోరాశయ ముత్తమః
ఉక్తం తు మధ్యమోఽన్యస్తు తత్కరో త్యన్యథా స్వయమ్. 12

శ్లో. యథోక్తకారిణే బ్రూయా న్నాన్యస్మైచ కదాచన
యో వాఞ్ఛ త్యన్యథా కర్తుం తం హి ధీరః పరిత్యజేత్. 13

శ్లో. విద్యాకామస్తు విద్యార్థీ తదర్థం సేవతే గురుమ్
తత్ప్రాప్తౌ తదలాభేవా తం త్యక్త్వాన్యంహి విన్దతే. 14

వ్యా:—భక్తేభ్య శ్శిష్యేభ్యోప్యవరా విద్యార్థినః- తథాపి తే విద్యాకామాః 'నాభ్యస్తా ప్రతివాదిబృందదమనీ విద్యావినీతోచితా,ఇతి భర్తృహరిః. పురా పరమార్థశూన్యా అపి కేచన విద్యాభిలాషిణః వస

న్తిస్మ-అధునాపి బీజభూతా విద్యాసు కలాసు చ తత్రతత్ర విద్యన్తే, స్వస్వ విద్యాసు శంకారహితా స్సభాయాం ప్రతివాదిబృన్దదమనే దక్షా విద్యాసు శిక్షమాణా అపి ప్రాచుర్యేణాధునా విద్యార్థినో నూనం విత్తార్థిన ఏవ; తదర్థం విద్యావ్యాసఙ్గం కుర్వన్తి. ప్రాచీనా దారిద్ర్య దోషేణ పీడితా అపి, కలాసు పరిపూర్ణతామేవ సిద్ధిం మన్యమానాః 'స్వధర్మే నిధనఙ్గ శ్రేయ' ఇతి భగవత్ప్రతిపాదిత పరమధర్మ మపాలయన్, కలిప్రాదుర్భావే సర్వే విద్యార్థినో విత్తార్థినః, న కేవలం వ్యావహారికభాషాస్వేవ, గీర్వాణభాషాపి విత్తహేతో రభ్యస్యతే.

శ్లో॥ ఏవం గురూఞ్ బహూన్ ప్రాప్య యం కం వా పృథజన్ హృది
విచరన్ పణ్డితమ్మన్య స్తత్త్వం నో వేత్తి తత్త్వతః. 15

వ్యా:—ఏకస్మాదేవ సకలవిద్యాలాభః కర్తవ్యః ఇతిసిద్ధం-ఏతేన
"ధ్యాయం ధ్యాయం పరంబ్రహ్మ స్మారం స్మారం గురోర్గిరః'
సిద్ధాంతకౌముదీవ్యాఖ్యాం కుర్మః ప్రౌఢమనోరమామ్''
ఇతి భట్టోజీదీక్షితశ్లోకే స్మారం స్మారం గురోర్గిర ఇత్యత్ర గురురిత్యేకవచనసారస్యం వ్యాఖ్యాతం-కింతు నహ్యేకత్ర సంపూర్ణగురుభక్తి రన్యానుగ్రహస్య విరోధినీ. శ్రీకృష్ణాన్తేవాసినః పార్థస్యమహేశ్వరాత్పాశుపతాస్త్రలాభశ్రవణాత్ - యథా పతివ్రతా సర్వైః పూజ్యతే తథాగురుభక్తోఽపి సర్వై రనుగృహ్యతే.

శ్లో. విద్యాం వాఞ్ఛతి నో శిష్యో యం యం బ్రూతే స్వయం గురుః
తం బోధం శిరసా ధత్తే సాపేక్షో హి తథాపి సః. 16

శ్లో. నిరపేక్ష స్సదాభక్తః పరాం సేవా మహైతుకీమ్
గురోస్తు కురుతే నిత్యం విధి స్సద్యో వృణోతి తమ్ 17

వ్యా:—నిరపేక్షస్సదాభక్తః కథమ్ 'భవో వా మోక్షో వా భవతు భవతీమేవ భజతామ్'- ఇతిశాక్తైః 'నాస్థా ధర్మే న వసునిచయ' ఇతి వైష్ణవైః "అస్తు మాస్తు సుఖం జ్ఞానం మహత్త్వం విమలం యశః। తవ సేవా పరా భూషా నాగభూష మమాస్త్వహమ్' ఇతి శైవైః- నైరపేక్ష్యం ప్రతిజ్ఞాతమ్ భక్తివిషయే ఫలాభిసన్ధి రహిత పార

వశ్యమ్ పారమార్థికత్వేన వర్ణితమ్. సీమంతినీనాం ధురి కీర్తనీయా దమయన్తీ సతీ నలం ద్యూతవ్యసనిన మపి రాజ్యాపేత మపి వనచారిణ మపి విశ్వాసహీన మపి విరూపమపి తమేవ వరయామాస-నైరపేక్ష్యస్య పరం పారం ప్రాప్తం దమయన్త్యా- అనయైవదిశా గురుభక్తే ష్వీశ్వర భక్తేష్వపి నిరపేక్షైవ సిద్ధిరుత్తమా ఇతి ఖలు దృశ్యతే సర్వత్ర.

శ్లో. సితోపలా యథా నీరే శరధౌ సరితో యథా
లీయతేహి గురౌ భక్తో యథా నారీ మనోహరే. 18

శ్లో. న కాంక్షతి చ న ద్వేష్టి యత్కించిదపి భక్తిమాన్
గురో శ్చిత్తానుసారేణ సర్వావస్థాసు మోదతే. 19

శ్లో. గురుసేవీ గురుధ్యాయీ గురుమన్త్రజపే రతః
గురోరన్యం న జానాతి గుర్వాత్మా గురుదీక్షితః. 20

వ్యా:—గురుసేవీత్యత్ర 'సగురుమేవాభిగచ్ఛే' దితిశ్రవణాత్తద్విజ్ఞానార్థం గురుసేవాయాః ఆవశ్యకత్వం నిర్ణీతమ్ గురుభజనకుశలస్య సర్వాతిశాయిత్వం ప్రదర్శితమ్ - శ్రీమద్భాగవతే కుచేలోపాఖ్యానే భగవద్వచనమ్ 'నాహమిజ్యా ప్రజాతిభ్యాం తపసోపశమేన వా। తుష్యేయం సర్వభూతాత్మా గురుశుశ్రూషయా యథా'॥ గురుధ్యాయీ "వీతరాగవిషయం వాచిత్త" మితి పాతంజలయోగ సూత్రమ్ - వీతరాగస్య కస్యచన మహానుభావస్య సద్గురోశ్చిత్తభావనేన గురుతాదాత్మ్యం- అర్థాత్ "విదుష ఆత్మత్వా"దితి న్యాయేన బ్రహ్మతాదాత్మ్యం ప్రాప్నోతి - గుర్వాత్మా స్వయం శరీరం గురురేవ ఆత్మా బ్రహ్మ యస్య సః గుర్వాత్మా- 'ఆత్మాయత్నో ధృతి ర్బుద్ధి స్స్వభావో బ్రహ్మ వర్ష్మచ' ఇత్యమరః గురుబ్రహ్మణో రభేదాత్. శ్రీమద్భాగవతే 'సవై సత్కర్మణాం సాక్షాద్ద్విజాతే రిహసమ్భవః। ఆద్యోఙ్గయత్రాశ్రమిణాం యథాఽహం జ్ఞానదో గురుః'॥ అత్రవ్యాఖ్యా - ఇహసంసారే యత్ర సమ్భవః జన్మమాత్రం స పితా తావదాద్యః ప్రథమో గురుః పూజ్యః కర్మవిద్యాప్రదం గురు మాహ - ద్విజాతే స్సతః పుంస స్సత్కర్మణాం యత్రసమ్భవః ఉపనీయ వేదాధ్యాపక ఇత్యర్థః సద్వితీయో గురు:

యథాహ మీశ్వర స్తథా ప్రథమాదపి పూజ్యఇత్యర్థః బ్రహ్మవిద్యాప్రదం గురుమాహ - ఆశ్రమిణాం సర్వేషామపి జ్ఞానదో య స్సతు సాక్షా దహమేవేతి శ్రీధరాచార్యాః. గురుదీక్షితః. గురుణా అస్యదీక్షా సంజాతా గురుదీక్షితః - శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదప్రోక్త జీవన్ముక్తానంద లహర్యాం 'ముని ర్న వ్యామోహం భజతి గురుదీక్షాక్షతతమా' ఇతి ప్రతిపాదితం, గురుదీక్షైవ వ్యామోహప్రశమనీ.

శ్లో. లేఖినీవ గురో ర్హస్తే భక్త స్తిష్ఠతి సర్వదా
తస్య ఛందానురోధేన తేనైవ ప్రవిచాల్యతే. 21

వ్యా:—యథా న్యాయాధికారిణో హస్తే వర్తమానా లేఖినీ ఆరోపితదోషస్య వధాయ వా మోక్షాయ వా నిశ్శంకం లిఖతి, తథా గురో ర్హస్తే శిష్యస్తిష్ఠ త్యసంశ్లిష్టాంగ మివ. భక్తస్యేచ్ఛా ద్వేషా నవిద్యేతే - గురుణాయథానియుక్త స్తథాకరోతి, సదాగురు ప్రోక్తమను స్మరన్ తచ్చరణా న్తికే తిష్ఠతి - భక్తశ్శూన్యస్థానే వృత్తిరహితః, యథా సిద్ధః. యదా ప్రచోదనా గుర్వాజ్ఞారూపా శ్రూయతే తదా నిర్దిష్టం కరోతి - తద న్తే విరమతి పునఃధ్యాయన్నాస్తే. ఏవంగుణవిశిష్టః గురు తాదాత్మ్యాద్గురురేవ. 'ఆచార్యః పూర్వరూప మన్తేవాస్యుత్తరూప'' మితిశ్రవణాత్ - సాధవో గురవోభక్తాః శిష్యాః స్వేషు లయంకృత్వా గురైక్య మర్థాద్బ్రహ్మైక్యం ప్రదాస్యన్తి. ఉక్తంచ శ్రీమద్భాగవతే. "నహ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవా మృచ్ఛిలామయాః। తే పున న్త్యురుకాలేన దర్శనాదేవ సాధవః''యద్వా "కస్యచిత్ క్వచిదేవ తారా మైత్రీ'' త్యుక్తత్వాత్ దర్శన వేళావిశేషేణ సద్గురుకటాక్షాః పునన్తి భక్తమ్.

శ్లో. యోవై దేవ సమ స్స్వస్య యస్య దేవో భవే త్స్వయమ్
తావర్హత స్తు సాన్నిధ్యం బలశాన్తీ విధాస్యతః. 22

వ్యా:—స్వస్యదేవసమః గురుః, 'యథాదేవే తథాగురా'వితి శ్రవణాత్. స్వయం స్వశిష్యస్య దేవః. తౌ గురుశిష్యౌ సన్నిధాన

మర్థాతః గురుసన్నిధౌ వసన్ భక్తో బల మాప్నోతి. శిష్యసాన్నిధ్యా త్సద్గురు శ్శాన్తిం లభతే.

శ్లో. ఐక్యాత్తు మిథున స్త్వేకం తస్యాననస్య ఘాతుకా
జనతా స్వేతరా గేహే స్వీయా త్వానందదాయికా. 23

వ్యా:—మిథునం ద్వన్ద్వమ ప్యైక్యాదేక మేవ. స్వస్మా దితరా జనతా జనసమూహః, గేహే స్వేతరాజనతా తయో రానందస్య ఘాతుకా. స్వీయజనసమూహో గేహే దంపత్యో రానందాయైవ కల్పతే.

శ్లో. శిష్యైస్సాకం గురు స్త్వేకో నృప స్త్వేకో భటైస్సహ
ధీమద్భి ర్భక్తిమద్భిశ్చ ద్వావేతౌ విహానందతః. 24

వ్యా:—ధీమద్భి ర్భక్తిమద్భి శ్శిష్యైర్భటైః పరివృతః గురు ర్నృపో వా నన్దతి. ధీ రహిత భక్తిః భక్తిరహిత ధీః శిష్యే భటే వా నిష్ఫలా భవతి.

శ్లో. గణైస్సాకం శివ స్త్వేకః పుత్రైస్సాకం పితా తథా
బహుత్వే ప్యైక్యసంసిద్ధి స్సాధ్యైక్యాదేవ సర్వతః. 25

వ్యా:—బహుత్వే ప్యైక్యసంసిద్ధిః నను ఏకస్య భావః ఐక్యమ్. తర్హి బహుత్వే ప్యైక్యసంసిద్ధిః కథం స్యాదితిచే న్నైవమ్. సాధ్యైక్యాద్బహుత్వే ప్యైక్యసంసిద్ధిః-తద్యథా- అన్యోన్య సాహాయ్యేన మహా న్యాసంకుర్వన్తి- ఏకః పుష్పస్రజో గ్రథయతి అన్య శ్చందనం సజ్జీకరోతి అపర స్స్వామిన స్స్నానార్థం జలమాహరతి షోడశోపచారపరాః పృథ క్కృత్యాని కుర్వన్తోఽపి సర్వేషాం సాధ్యం సాధయితుం యోగ్యం సాధ్య మేకమేవ శివార్చనమ్. సర్వలౌకిక పారమార్థిక కృత్యేషు యత్ర యత్ర బహూనాం సాధ్యమేక మేవ భవతి తత్రైక్యం ద్రష్టవ్యమ్.

శ్లో. ఐక్యం మిత్రేనానుభూతం యేన తేనానుభూయతే
కథం విశ్వస్మృదైక్యం భో సర్వం వాచాం హి మణ్డనమ్. 26

వ్యా:—యేన మిత్రే ఆప్తే గురౌ ఐక్యం నానుభూతం తేన చతుర్దశభువనాత్మకం విశ్వం సృజతీతి విశ్వసృట్ తేన విశ్వసృజాసహ, కథమైక్య మనుభూయతే యస్య సంతోషోఽస్మాకం సంతోషహేతుః చింతా యస్య సంతాపకరీ స ఏవ నో మిత్రమ్.

ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినాకృశా
మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా

ఏకస్య భర్తుః ఓదన పాకకరణేఽసమర్థా సా కథం సహస్ర బ్రాహ్మణ సమారాధనాయ ప్రయతేత?

శ్లో. ఐక్యానుభూతా వభయం తదభావే మహద్భయమ్
భయభేదౌ యత్ర నస్త స్తద్గురోః పరమం పదమ్. 27

వ్యా:—ద్వితీయా ద్వై భయం భవతీతి శ్రూయతే - స్వస్మాత్సద్గురు రద్వితీయోఽభిన్నశ్చ తస్మాద్గురుసన్నిధౌ భయభేదౌ నస్తః అద్వైతసిద్ధేః ఫల మభయమ్, తదభయం గురుణా సహానుభూయతే ప్రథమతః.

శ్లో. ఐక్యం సత్యం చ సిద్ధీ ద్వే లభ్యేతే గురుసన్నిధౌ
యే పఠంతి గురుం త్యక్త్వా వదంతి బ్రహ్మ తే వృథా. 28

వ్యా:—సత్యవ్రతానుష్ఠానస్థానం గురుపద మేవేతి సవిస్తరం ప్రపఞ్చితమ్ పూర్వమేవ. ఐక్యానుభూతిరపి గురుచరణ ఏవ సాధ్యా భవతి. శ్రీకృష్ణార్జునయో రైక్యం వర్ణితం శ్రీమద్భాగవతే. 'శయ్యాసనాటన వికత్థనభోజనేష్వైక్యాద్వయస్యేతి. అత్ర శ్రీధరాచార్యాః శయ్యాదిషు (ఐక్యాత్) అవ్యతిరేకార్థహేతోః. ఐక్యం మానసవ్యాపారాభేదః. యే తు గురుం త్యక్త్వా స్వబుద్ధ్యా వ్యాఖ్యానశతసాహాయ్యేన వా పఠన్తి ప్రవచనం కుర్వన్తి తే వృథా బ్రహ్మబ్రహ్మేతి వదన్తి.

శ్లో. గురైవైక్యం యో న జానాతి బ్రహ్మైక్యంతు నవేత్తి సః
తస్మా త్సర్వప్రయత్నేన గురౌ లీయేత బుద్ధిమాన్. 29

వ్యా:—యః గురుణా ఐక్యం న జానాతి స బ్రహ్మైక్యం నజానాతి,

గురుభజనా న్నాస్తి పరో ధర్మః, బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్త్యై, ఆధునికా స్తద్రహస్యం నజానన్తి. 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' తథాపి వాసనాత్రయపిహితో జీవో న ప్రకాశతే. కేవలశాస్త్రాభ్యాసేన వావదూకో భవతి అభ్యాసయోగా ద్గురుసన్నిధావేవ సాధక స్సిద్ధి మాప్నోతి, సర్వేషా మావరణానా మహంకారావరణం బలిష్ఠమ్. తత్రోపేషయిత్వా యే పఠన్తి తే న జానన్తి. అహంకారావిష్టస్య పూరుష స్యోపవాసాదికం సర్వం జీవత్వస్య వినాశనే, బ్రహ్మైక్యప్రదానేచ నిష్ఫలం భవతి. న వల్మీకతాడనా ద్భుజఙ్గో మ్రియతే. అధ్యాత్మరామాయణేఽపి. 'మద్భక్తివిముఖానాంహి శాస్త్రగర్తేషు ముహ్యతామ్, న జ్ఞానం నచ మోక్ష స్స్యా త్తేషాం జన్మశతైరపి'

యథా జరాయుబద్ధశిశుం వైద్య ఉపాయశతేన మాతృగర్భకుహరా ద్బహిః ప్రాపయతి యథావా సుఖప్రసవాభావే శస్త్రవినియోగేన మూఢగర్భచ్ఛేదనం కృత్వా శిశు ర్బహిర్నిష్కాస్యతే తథా సద్గురు రుపాయశతేన అహంకారావరణం భిత్వా శస్త్రేణేవ, జీవస్య బ్రహ్మైక్యానుభూతిం ప్రదాస్యతి.

'విరళా స్తాదృశ ఆచార్యా విరళతరా అన్తేవాసినః' సర్వప్రయత్నేన యో గురౌ లీయతే స ఏవ ముచ్యతే. బ్రహ్మవిద్యాభ్యాసకానామ్ సిద్ధానామపి వైరళ్యమేవ వర్ణితం. అత్ర లక్షేషు జ్ఞానవాన్ కోఽపి 'యతతామపి సిద్ధానాం, కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వత' ఇత్యనుసంధేయమ్. సర్వప్రయత్నేన గురౌ లీయేతేత్యత్ర విఘ్నబాహుళ్యం ప్రదర్శితమ్. గురుణా పునః పునః ప్రబోధితోఽపి సాధక స్ఖలతి. యథాపస్మారావిష్ట స్తీక్ష్ణనస్యేన అంజనేనవా ప్రకృతిం బలాత్ప్రాపితః. సకృదేవ సుష్ఠుభణతి పునర్మోహావిష్టో భవతి; తథాహంకారావిష్టః పురుష స్ఖలతి. తస్మా త్సిద్ధిపర్యంత ముపదిష్టం సన్తత సాన్నిధ్యం సద్గురోర న్తేవాసినే దృఢప్రయత్నబలేనైవ గురూపదిష్ట లక్ష్యే స్థిరా భవతి బుద్ధిః. ఉక్తంచ మహాభారతేఽనుగీతాపర్వప్రారంభే.

'యత్తద్భగవతా ప్రోక్తం పురా కేశవ సౌహృదాత్
తత్సర్వం పురుషవ్యాఘ్ర నష్టం మే భ్రష్టచేతసః'

ఇత్యర్జునోక్తో భగవాం స్తమేవం పరుషభాషణై స్తిరశ్చకార (నినింద)
'నూన మశ్రద్దధానోఽసి దుర్మేధా హ్యాసి పాణ్డవ
నచ శక్యం పునర్వ్యక్తు మశేషేణ ధనంజయ'

యదిపునఃపున ర్బోధయితుం భగవతోఽప్యసాధ్యం కి ముతాన్యేషాం యది సవ్యసాచినా విస్మృతః కథమన్య స్సమర్థో భవతి సకృదుపదేశేన విజ్ఞాతుమ్ ?

అతఏవ భగవతా శంకరేణ ప్రశ్నోత్తరరత్నమాలాయాం 'కో గురు రధిగత తత్త్వ శ్శిష్యహితాయోద్యత స్సతత' మిత్యుపదిష్టమ్. అన్యథా సకృదుపదిష్టాః వ్యవహార బహుళా అశ్రద్దధానాః బోధం న ధారయేయుః సతతం శిష్యహితాయ యస్తూద్యత స్సఏవ సద్గురు రితి యత్ప్రతిపాదిత మాచార్యై స్తస్యార్థోఽవగంతవ్య స్సద్భి స్సిద్ధి మిచ్ఛద్భిః

శ్లో. మాతౄణం తత్త్వబోధేన పితౄణ ముపసేవయా
గురుభి స్తుల్యయోగేన ఋణా త్తేషాం విముచ్యతే. 30

వ్యా:—— పితా జ్ఞానీ 'పుత్రముఖం దృష్ట్వా భవేత్పశ్చాద్ధితాపసః' ఇత్యుక్తత్వాత్ వనంగత శ్చేన్మాతుర్జ్ఞానదాతా సుతఏవ. యద్వా సన్న్యాసాశ్రమస్వీకారే మాతురాజ్ఞా ఆవశ్యకీ భవతి. తత్త్వజ్ఞాన పరిపూర్ణాహి స్వేచ్ఛయానుజ్ఞాందదాతి. నోచే న్మమకారావిష్టాసతీ సుతస్య సన్న్యాసశ్రవణమాత్రేణ విలపతి. యావత్ జ్ఞాన మవశ్యంభవతి తురీయాశ్రమస్వీకారాజ్ఞాం దాతుం తావజ్జ్ఞానం మాత్రే పుత్రేణ దేయ మిత్యవగన్తవ్యమ్.కుతఃసన్న్యస్య శ్రవణం కుర్యాత్ : సన్న్యస్యేత్యత్ర 'సర్వాత్మనా గురుపరతంత్రో భూత్వా' ఇత్యప్యవగన్తవ్యమ్ సంప్రదాయ ప్రాబల్యాత్ వసిష్ఠ జనకాగస్త్యాదీనాం గృహస్థాశ్రమ ఏవాధికార శ్రవణాత్ అర్థాత్ స్వయంజ్ఞానీ భూత్వా మాత్రే జ్ఞాన ముపదిశ్య తస్యాం ఋణా ద్విముక్తో భవతి పుత్రః

ఉపసేవయా ఆజ్ఞాకరణేన పితౄణవిమోచనం కుర్యాత్ గురూణాం ఋణం దానేన నమస్కారేణ స్తోత్రేణ నకేనాపి మార్గేణ

మోచయేత్ కింతు తైస్తుల్యయోగేన తైస్తుల్యయోగః తత్సంపాదనేన. తద్యథా సద్గురుర్మూర్తిత్రయరూపః

ఈశ్వరో గురు రాత్మేతి మూర్తిభేదా ద్విభాగినే
వ్యోమ వద్వ్యాప్తదేహాయ దక్షిణామూర్తయేనమః.

ఇతి సురేశ్వరాచార్యః. విదుష ఆత్మత్వాదితిన్యాయేన ఆత్మాతేనతుల్యయోగ స్స్వాత్మతాదాత్మ్యమేవ బ్రహ్మైవ సన్ గురోః ఋణం మోచయేదితి పిండితార్థః.

శ్లో. స్వరూపస్య పిధానేచ్ఛా జీవతేతి ప్రకీర్తితా
బహిరంతరయో రైక్యం దేవత్వం తద్విదు ర్బుధాః. 31

వ్యా:—స్వరూపస్యేతి - అత్ర స్వశబ్దేన స్వకీయమ్ సర్వమపి వివక్షితమ్. స్వస్వరూపస్య పిధానేచ్ఛా జీవతా జీవత్వం ప్రకీర్తితం వర్ణితమ్ - మనఃపిధానం యథా ఉత్తరశ్లోకోత్కీర్త్యా 'స్మితేనాచ్ఛాదితః కోపః' బలవతాం మధ్యే కోపప్రకటన మకాండమ్ - తస్మాత్తమ్ కోపమ్ మనస్యేవ స్తంభయిత్వా నయజ్ఞః కృతకహాసేన తమాచ్ఛాదయతి. దశరథస్య ప్రతాపే గీయమానే దేవలోకే అనూయాజనిత స్వకీయాశ్రూణి బిడౌజాః కృతకస్మితేన సమ్మదాశ్రూణీవ ప్రకటయామాస. అహో పిధానేచ్ఛాస్వరూపస్య దేవతానామపి జీవతా మాపాదయతి. శరీరపిధానం యథా శ్యామలగాత్ర స్స్వకీయకపోలోపరిజనిత శ్విత్ర మపి మషీలేపనే నాచ్ఛాదయతి. స్త్రీపురుషై స్స్వైర్వ స్స్వశరీర మర్మాణి గోప్యన్తే స్వకీయవస్తుగోపనం యథా అంతస్తామ్రస్యాపి వలయస్యోపరి స్వర్ణలేపం కరోతి. అవధూతేషు సిద్ధేషు మృత్యుంజయేఽపి బహిరంతరయో రైక్యం దృశ్యతే.

శ్లో. స్మితేనాచ్ఛాదితః కోపో మానేనేచ్ఛా నిగూహితా
ఉపచారావృతో ద్వేషో జీవభావే భవే నృణామ్

వ్యా:–ద్వేషః ఉపచారేణ ఆవృతః ఆచ్ఛాదితః భవే సంసారే.

శ్లో. అసత్యే సత్యతా బుద్ధి ర్జీవత్వం సంప్రకీర్తితమ్
సద్బుద్ధి స్సతి విజ్ఞేయా జీవత్వస్య వినాశినీ. 33

వ్యా:—అసత్యే అనిత్యే కాలాన్తరబాధ్యమానే పశుపతిస్సుతాలయాదౌ సతి బ్రహ్మణి సద్బుద్ధిః సత్యతా బుద్ధిః జీవత్వస్య వినాశినీ భవతి 'జీవతా మృ'షేత్యుక్తత్వాత్ సత్యబోధేన జీవతా నష్టా.

శ్లో. బాలః పృచ్ఛతి నిశ్శంకం యువా పృష్టోఽపి నో వదేత్
వృద్ధి మభ్యేతి వయసా కాపట్యం జీవజీవనమ్. 34

వ్యా:—కాంక్షితం వస్తు ద్రాక్షాం ఖర్జూరం కందుకంవాపి నిశ్శంకం నిర్లజ్జం బాలః పృచ్ఛతి యువా కిం త వేప్సిత మితి పృష్టోఽపి స్వేచ్ఛాప్రకటనే శఙ్కతే స్వయం కామయమానోఽపి స్వయం వాఞ్ఛారహిత ఇవ దాతౄణాం సన్తోషార్థం బలాత్కారేణ స్వీకుర్వన్నివ దృశ్యతే కాపట్యం. అసత్యమ్ అతద్వతి తత్ప్రకారప్రకటనమ్. బాలః- నిష్కపటః, కౌమారయౌవన వార్ధకేషు క్రమేణ వయసా సహ కాపట్యమపి వృద్ధిం ప్రాప్నోతి. జీవస్య జీవనం జీవజీవనం కాపట్యమేవ కపటస్యభావః. గురుదీక్షయా సత్యవ్రతేన చ కాపట్యే పరినష్టే సతి జీవనాభావా జ్జీవత్వమపి వినశ్యతి.

శ్లో. సాధనం ధన మీశేచ్ఛా హ్యధ్వర్యు ర్గురు రిష్యతే
అన్తర్యాగ స్తపోజీవః పశు శ్శాంతిః ఫలం విదుః. 35

వ్యా:—తపఏవ ఆత్మయాగః యాగసాధనం సాధనభూతసమస్త వస్తుజాతం తత్సంపాదనసమర్థం ధనం ద్రవ్య మేతత్సర్వ మీశేచ్ఛా భగవత్సంకల్పఏవ 'ఈశ్వరానుగ్రహాదేవ పుంసా మద్వైత వాసనా' ఇతి శ్రవణాత్; అన్తర్యాగః ఆత్మయాగః ఆత్మమఖనః "యదశ్నాతి తద్ధవి ర్యత్పిబతి తదస్య సోమపాన" మితిశ్రుతిగీతమ్. అత్ర కనకాంబాకృతజీవయాత్రానిరూపితాన్తర్యాగో వర్ణ్యతే గైర్వాణ్యావాణ్యా. 'అంతర్యాగస్య జీవఏవ పశుః భోక్తా హరిః కర్తా హ్యాత్మా పావకో జ్ఞానమ్ జ్ఞానాగ్నౌ సంశయ ఏవ సమిద్రూపేణ హూయతే ఆత్మమఖనః ధర్మపత్నీ మనః విబుధా స్సదస్యాః, విబుధాః పండితా అపి, శ్రీగురుపాదతీర్థపానమేవ సోమపానమ్. అర్థః పరమార్థః ఆత్మతృప్తి ర్యాతసంతర్పణమ్. ఆజ్యం సమరసభావః విష్ణో రనుగ్రహః సాధనం

ధనమపి, నిష్కపటవృత్తి శ్శక్తిః. దీక్షాకాలః అహోరాత్రమ్, ఉప
వాసో విషయనిరసనమ్, శ్రీగురురేవ అధ్వర్యుః, మన్త్రః ప్రణవః,
అంతరజ్గం శాలా, సమాధి రవభృథః, ముక్తి స్సిద్ధిః, అంతర్యాగే అధి
కృత స్తత్త్వబుద్ధి స్సత్యదయాశౌచయుక్తతాపసఏవ నాన్యః. హే సాధ్వి
కింబహునా, ఉపాధిరహితస్యైవ మోక్షస్సాధ్యోభవతి. ఇతఃపరం ద్వాద
శభి శ్లోకై రేకాంతభావస్య మాహాత్మ్యం నిరూప్యతే - బాలా స్తేనూనం
యే బహిరఙ్గే సాధయన్తి సిద్ధ్యై - కించ సభాసు గోష్ఠివినోదేషు వార్తా
పత్రికాసు చ యే ముహుర్ముహుః ప్రకటితాః త ఏవ సిద్ధిమన్త ఇతి ప్రాకృ
తై ర్విశ్వస్యతే. మాహాత్మ్యస్య సాధవ ఏవ నికషోపలాః. య మేకాన్తే సా
ధవః ప్రశంసన్తి సఏ వమహాన్. "నిస్సారా పృథివీ" కలౌ నీచా మహత్త్వం
గతా స్సభాసు పూజితాః పత్రికాసువర్ణితాః, స్తోత్రైస్సమ్మానితాశ్చ-
యేచ న సమ్మాన్యన్తే యే పునస్సమ్మానవిముఖాస్తే అకించనా ఇతి
గణ్యన్తే వ్యావహారికై ర్మూర్ఖైః. అస్మిౕ గ్రన్థే సిద్ధిమన్త ఏకాన్తిన
ఏ వేతి సిద్ధాంతితమ్.

శ్లో. ఏకాన్తినో మహాసత్త్వా మునిసింహా గుహాగతాః
గణస్థా హరిణాజాద్యా అల్పసత్త్వా స్తథాపి తే. 36

వ్యా:—మునయశ్చ సింహాశ్చ గుహాగతాః గుహాంగతాః,
గుహాయా ఆగతాః ఏకాన్తినోఽపి మహాసత్త్వా మహాబలోపేతా ఏవ
గుహాగతా మహాసత్త్వా జంతవః - ప్రాచుర్యేణ యే పరిదృశ్యన్తే శునక
సృగాలాద్యాస్తే అల్పసత్త్వాః - గుహాగతా స్సింహవ్యాఘ్రాదయో
మహాసత్త్వాః —

"సత్త్వం గుణే పిశాచాదౌ ఖలే ద్రవ్యస్వభావయోః
ఆత్మత్వే వ్యవసాయేషు చిత్తేష్వస్త్రీతు జంతుషు" ఇతి మేదినీ.

గుహాంగతా స్సింహా స్తేషాం మహాసత్త్వం యథా

"న యత్ర స్థేమానం దధు రతిభయభ్రాన్తనయనాః
గళద్దానోద్రేకభ్రమదళికదంబాః కరటినః

లుఠన్ముక్తాభారే భవతి పరలోకం గతవతో
హారే రద్యద్వారే శివ శివ శివానాం కలకలః"

ఇతి పండితరాజః. గుహాయా ఆగతా స్సింహా అరణ్యే సంచరన్తో మృగరాజశబ్దేన వ్యవహ్రియన్తే. హరిణా స్సారంగాః అజాశ్ఛాగాః తే గణస్థా అపి బహుసంఖ్యాకా అపి మృగాధిపపదవీ మధిష్ఠాతు మసమర్థాః మునయ స్సింహా ఇవ మునిపక్షే. మునీనాం సింహాః మునిసింహాః మునిశ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః "సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః" ఇత్యమరః. గుహాంగతాః గుహాసు స్థితా ఇత్యర్థః - యథా గోవిందభగవత్పాదాచార్యై ర్బాహ్యసంచారవిముఖై ర్గుహాయామేవ కాలో యాపిత ఇతి ప్రసిద్ధం ఖలు. గుహాయా ఆగతాః గుహాగతాః యథా శంకరభగవత్పాదాచార్యాః గుహాయాం గురుసన్నిధౌ బ్రహ్మాత్మత్వం స్వీకృత్య గుహాయా బహి రాగతా అపి మహాసత్త్వాః మహాబలయుతాః పరమతనిరాసపూర్వకం స్వమతస్థాపన మాసేతుహిమాచలం శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యైః కృత మితి సువిదితం లోకే. శ్రీమద్భాగవతే దశమస్కంధే శ్రీకృష్ణరుక్మిణీదేవ్యోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టే భగవాన్ స్వవిషయ మిత్థం నిజగాద నర్మగర్భమ్,

శ్లో. "రాజభ్యో బిభ్యత స్సుభ్రు సముద్రం శరణంగతాన్,
బలవద్భిః కృతద్వేషాన్ ప్రాయ స్త్యక్తనృపాసనాన్
అస్పష్టవర్త్మనాం పుంసా మలోకపద మీయుషామ్
ఆస్థితాః పదవీ స్సుభ్రు ప్రాయ స్సీదన్తి యోషితః.
నిష్కించనా వయం శశ్వ న్నిష్కించనజనప్రియాః
ఉదాసీనా వయం నూనం న స్త్ర్యపత్యార్థకాముకాః.
ఆత్మలబ్ధ్యాస్మహే పూర్ణ గేహయో ర్జ్యోతి రక్రియాః

అత్రభగవాన్నర్మోక్తిభిరపి స్థితప్రజ్ఞస్య నిస్పృహస్య రాజయోగినో లక్షణ మాహ - రాజభ్యో బిభ్యతః రాజవార్తా శ్రవణవిముఖాః మహానుభావా రాజభీతా ఇవ దృశ్యన్తే, నతు పరమార్థతో భీతాః సముద్రం శరణంగతా ఇత్యనేన వివిక్తదేశవాసః త్యక్తనృపాసనా ఇత్యనేన సామర్థ్యే విద్యమానేఽపి పదవీగౌరవనైరపేక్ష్యాత్

నృపాసనపరిత్యాగః క్రియతే మహానుభావై రితి సూచితమ్. బలవద్భిః కృతద్వేషా నిత్యత్ర ధర్మవిరోధిభిః బలవద్భిః కృతద్వేషా మహానుభావా నతు శిష్టై ర్బలవద్భి రిత్యవగంతవ్యమ్, కుతఇతి చేత్ "యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణో, యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః, తత్ర శ్రీ ర్విజయో భూతి'' రిత్యుక్తత్వాత్. అస్పష్టవర్త్మనా మిత్యత్ర. అవిజ్ఞాతాచారాణా మితి శ్రీధరాచార్యాః

శ్లో॥ తథా న్నై సంచరే ద్యోగీ సతాం ధర్మ మదూషయన్
యథాజనా వమన్యేరన్ గచ్ఛేయు ర్నైవ సంగతిమ్''

ఇతి జీవన్ముక్తివివేకః

అజ్ఞానా జ్జనా అవమన్యన్తే మహానుభావాః. సాధూనా మాచారః ప్రాకృతై ర్నవిజ్ఞాయతే, అలోకపథ మీయుషామ్ లోకోత్తరాణా మిత్యర్థః

''వజ్రాదపి కఠోరాణి మృదూని కుసుమాదపి
లోకోత్తరాణాం చేతాంసి కోను విజ్ఞాతు మర్హతి''

ఇతి భవభూతిమహాకవిః

నిష్కించనా ఇత్యత్ర దరిద్రా ఇతి సామాన్యపక్షే - సత్పక్షేతు యేషాం కించన న విద్యతే మమకారవర్జితా ఇతి-నిష్కించనజనప్రియాః మమకారవర్జితా యే "సర్వం వస్తుభయాన్వితమ్ భువి నృణాం వైరాగ్య మేవాభయ'' మితి భర్తృహర్యుక్తరీత్యా వైరాగ్యా న్నిష్కించనా యే సజ్జనాః తేషాం ప్రియాః నిష్కించన జనప్రియాః - ఉదాసీనాః ఊర్ధ్వ మాసతే తిష్ఠన్తీ త్యుదాసీనాః - ద్వంద్వాతీతాః యథారథస్థః చక్రాణా మూర్ధ్వాధోగమనరూప పరిభ్రమణే నాఽసంభ్రాంతః తయో రుప ర్యనుద్విగ్న ఆసీనో రథీ - తథా సంసారే ద్వంద్వజాతస్య ఉపరి యే తిష్ఠన్తి తే హ్యుదాసీనాః - 'నస్త్ర్యపత్యార్థకాముకాః' ఇతి వయంతు మోక్షపరినిష్ఠితాః - ఉపాసకానుగ్రహేణ వయ ముపాస్యా భవామః-భక్తానుగ్రహకామనయా 'యే యథా మాం ప్రపద్యన్తే తాం స్తథైవ భజా మ్యహం' ఇత్యుక్తరీత్యా గృహస్థాఇవ లోకయాత్రాం

ప్రదర్శయామః, నతు పరమార్థతః "కదాచి త్సంసారీ శ్రుతిపథవిహారీ క్వచిదహో, మునిర్న వ్యామోహం భజతి గురుదీక్షాక్షతతమా" ఇత్యాచార్యోక్తరాజయోగినో లక్షణమత్రానుసంధేయమ్. అల మతివిస్తరేణ.

శ్లో. ఏకాన్తే క్రియతే మన్త్రో బహిరంగే రణాంగణః
ఏకాన్తే చాంగనాయోగః ప్రచురః కులవర్ధనః. 37

వ్యా:—మన్త్రః రహస్యాలోచనం కేన మార్గేణ వాహిన్యః ప్రేషణీయాః కదావా శత్రుదుర్గో భేదనీయః ఇత్యాది రహస్యాలోచనాని ఏకాన్త ఏవ క్రియన్తే- అంగనాయోగః గర్భాధాన మేకాన్తే క్రియతే, కులవర్ధనః పుత్రః నామకరణసమయే ప్రచురః ప్రకటో భవతి సర్వై రాలోక్యతే ఖలు.

శ్లో. గురో స్సపర్యా చైకాన్తే శాస్త్రార్థో రాజసన్నిధౌ
తపస్సంసిద్ధి రేకాన్తే యథేచ్ఛం వర్తతే మునిః. 38

వ్యా:—ఏకాన్తే దూరతరగ్రామే గురుకులే క్రియతే ఆచార్యసపర్యా, తతః సకలవిద్యానిష్ణాతో భూత్వా రాజసభాయాం శిష్యశ్శాస్త్రార్థం కరోతి, తతః ప్రతివాదబృందదమనం కృత్వా వస్త్రభూషణాగ్రహారాదిభిః పూజ్యతే.

శ్లో. శిష్యలోపో గురోః కోపో నిర్గుణస్యచ ధీమతః
యస్మిన్ వై లోపలోప స్స్యాత్ స గుర్వానందవర్ధనః. 39

వ్యా:—శిష్యే అన్తేవాసిని అసత్యాలస్యాశ్రద్ధాదిరూపో గుణలోపః-గురోః కోపః పరుషాక్షరప్రయోగతర్జనతాడనాదిరూపః - శిష్యస్య లోపఏవ గురౌ కోపరూపతయా పరిణమతే. నను నిర్గుణస్య త్రిగుణరహితస్య ధీమతః మనీషిణః కథం కోపప్రసంగః? అపిచ "క్షమాసారాహి సాధవః" ఇతి స్మర్యతే. గురవ స్సాధవః ఖలు' కథం తేషాం గురూణాం క్షమావిరోధికోపప్రసంగ ఇతిచే న్నైశ్యవమ్- లోకే రజస్తమసోః పరిణామః కోపః గురౌతు కేవలానుగ్రహరూపః; తద్యథా - "గీర్భి ర్గురూణాం పరుషాక్షరాభి స్తిరస్కృతా యాన్తి నరా మహత్త్వమ్" ఇతి జగన్నాథపండితః. శిష్యవిషయే గురోః కోపః వ్రణితస్యవిషయే శస్త్ర

వైద్యస్య దారుణేన కర్మణాతులా మధిరోహతి "ఉభావప్యశ్రుతగ్రంథావుభావపి జడాత్మకౌ అహో మోహస్య మాహాత్మ్యమ్. తత్రైక శ్శిష్యతాంగతః. ఏతచ్ఛ్లోకలక్ష్యభూతస్య ఆభాసమాత్రకస్య గురోః కోపప్రసంగో న స్యాత్ - కుత ఇతిచేత్ - గుర్వపసదా శ్శిష్యాన్ స్తుత్వైవ స్వేషు గురుత్వం ప్రతిష్ఠాపయన్తి; అన్యథా శిష్యాపసదా గురూన్ పరిత్యజేయుః; కించ సతాంవిషయే "శేషం కోపేన పూరయే" దితి న యుజ్యతే; కుత ఇతిచేత్ - తస్యవాక్య స్యాల్పప్రజ్ఞస్య వితండవాదినో లక్షణత్వాత్; లోపస్య లోపో లోపాభావః యస్మిన్ స ఏక శ్శిష్యో గురో రానన్దవర్ధనః - ఉక్తంచ జీవయాత్రాయాం సద్గురుప్రస్తావే.

"పాలుపితుక గోవున కగు భంగపాటు
వత్సము కుడువంగ నగు మహోత్సవంబు
పండితుఁడు ప్రజ కజ్ఞానిభంగి నుండు
విద్య నిజభక్తులకు నిచ్చు వేడ్క బాల."

అస్యాంధ్రపద్యస్యార్థః గైర్వాణ్యా వాణ్యా అనూద్యతే-యథా-గోపాలేన దుగ్ధా గౌ స్సీదతి కింతు స్వవత్సేన పీతదుగ్ధా గౌః పరం హర్షం ప్రాప్నోతి - ప్రాకృతజనమధ్యే మూఢ ఇవ చేష్టతే పణ్డితః. స్వీయభక్తానాం శ్రీగురుః పరమానుగ్రహతయా పరమోత్సాహేన తత్త్వం బోధయతి సోదాహరణం సోపపత్తికమ్. అత్ర కించి ద్వక్తవ్య మస్తి. ఆధునికాచార్యాః 'శిష్యాన్ న శిక్షయేత్ న తాడయేత్ న తర్జయేత్, క్రీడాపరాణాం తేషాం క్రీడయైవ శనైశ్శనై రుపదేష్టవ్యం విజ్ఞానమితి విద్యాశిక్షణశాస్త్రే ప్రతిపాదయన్తి. ప్రాచీనార్వాచీనానాం తేజస్తిమిరయోరివ సామానాధికరణ్యం న ఘటతే దృష్టిభేదేన. ఆధునికా భృతకాధ్యాపకాః గురవః. పరమకారుణికాః ప్రత్యక్షమూర్తిత్రయరూపకా అపవర్గద్వారాణి యేషాం ముఖై రాత్మా ఉపదిశతి తత్త్వం భక్తేభ్యః తస్మాద్ధస్తిమశకాన్తరం విద్యతే ప్రాచీనార్వాచీనయోః.

శ్లో. శార్దూలా భారవాహేచ గర్దభాశ్చైవ గాయనే
పంచాస్యా ద్వారరక్షాయాం నియుక్తాః కలినా కలౌ. 40

వ్యా:—శార్దూలసింహాదిశబ్దాః పురుషశ్రేష్ఠవాచకాః "సింహ శార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరా" ఇత్యమరః. పురుషశ్రేష్ఠా విద్వాంసోఽపి స్వచ్ఛందం పరిత్యజ్య విత్తహేతోః భృతకాధ్యాపన రాజసేవాద్వారపాలనాదినీచకర్మసు నియుక్తాః కలేః ప్రభావేన. ఉక్తంచ "ఖ్యాతః కుట్టికవిస్తు దుర్ధనిగృహద్వారేషు నిద్రాయత" ఇతి.

శ్లో. ఏకాన్తే భక్తసంకాశే వాసుదేవో వసన్నపి
పూర్ణసత్త్వతయా దృష్టో రాజసూయే రణాఙ్గణే. 41

వ్యా:—గోపగోపికాదీనా మక్రూరోద్ధవాదీనాంచ భక్తానాం సమాజే రహసి స్థిత్వాపి శ్రీకృష్ణః పూర్ణసత్త్వతయా సంపూర్ణప్రభావేన లోకే న దృష్టః రాజసూయే శిశుపాలశిరశ్ఛేదనావసరే కురుక్షేత్రేచ స్వయం విజయరథకుటుమ్బీ తోత్రమాత్రైకహస్తోఽపి పార్థసారథిః.

"సపది సఖివచో నిశమ్య మధ్యే నిజపరయో ర్బలయో రథం ప్రవేశ్య, స్థితవతి పరసైనికాయు రక్ష్ణా హృతవతి పార్థసఖా రతి ర్మమాస్తు." శ్రీమద్భాగవతే భీష్మాచార్యకృత శ్రీకృష్ణస్తుతిః.

శ్లో. పశ్చా ద్గత్వా పురోధావన్ వేగ మాప్నోతి లఙ్ఘనే
ఏకాన్తే సంయమం కృత్వా. లోకాతీత స్సుధీ ర్భవేత్. 42

వ్యా:—దూరం లిలంఘయిషుః పశ్చా ద్గత్వైవ పురో ధావతి వేగలబ్ధ్యై లోకానుభవ ఏవాయం, తథా మునిరపి లోకం పరిత్యజ్య కాననే గుహాయాం వా గురూక్తవిధానేన చిత్తసంయమనం కృత్వైవ సిద్ధిం ప్రాప్య సుధీ ర్లోకాతీతో భవతి.

శ్లో. ఏకాన్తే చాత్మతాదాత్మ్య త్క్రాన్తదర్శీ భవే త్కవిః
జల్పక స్సభవే న్మానం సర్వలోకావలోకనాత్. 43

వ్యా:—కవిః క్రాన్తదర్శీ పారదృశ్వా భవతి ఆత్మతాదాత్మ్యే దేకాన్తే. సారస్వతాదిమన్త్రోపాసనం కృత్వైవ కుకవి ర్లోకావేక్షణా జ్జల్పకో భవతి గురుమన్త్రోపాసన మేకాన్తఏవ క్రియతే.

శ్లో. శుక్లం శోణిత మేకాన్తే సుందరాకృతినన్దనః
భూత్వా గర్భా ద్బహిర్యాతో బహిస్తే వస్త్రదూషకే. 44

వ్యా:—ఏకాన్తే కామినీగర్భకుహరే మిళితే శుక్లశోణితే క్రమాత్సుందరాకృతినందనో భూత్వా కాలే దశమే మాసి బహిర్యాతః తే బహిః గర్భా ద్బహి ర్యాతే వస్త్రదూషణమాత్రప్రయోజనే భవతః అర్థా దఫలే శుక్రసావే రక్తప్రదరేచ తే బహిరాగత్య నిస్సత్త్వాయ కల్పేతే.

శ్లో. తక్రబిందుయుతం క్షీర మేకాన్తే నిశ్చలే ఘటే
దధి భూత్వా మితం కించిత్ విక్రీతంచ గృహేగృహే. 45

వ్యా:—మితం చషకై ర్మానం కృతమ్.

శ్లో. బీజ మేకాన్తసంస్థానా ద్వృక్షో భూత్వా విజృమ్భతే
ద్విజాతీనాం దివారాత్రం దదచ్ఛ ఫల మాశ్రియమ్. 46

వ్యా:—ద్విజాతీనాం పక్షిణా మాశ్రయః ఆవాసః.

శ్లో. అరణిం మన్థయేద్యావ ద్వినిర్గచ్ఛే ద్ధుతాశనః
భజే ద్గురుపదం తావ ద్యావ ద్యాతి మనోలయమ్. 47

వ్యా:—యావత్ మనః లయం యాతి వృత్తిరహితం భవతి.

శ్లో. హిత్వాహిత్వాచ మథనం శ్రమాయైవ న సిద్ధయే
విచ్ఛిన్నా సఫలా న స్యా ద్గురో ర్యా సదుపాసనా. 48

వ్యా:—సుగమమ్.

శ్లో. ఉపయేమే నలం భైమీ కించిద్జ్ఞం మానవాధిపమ్
సర్వజ్ఞంతు జగన్నాథ మేకాన్తతపసా సతీ. 49

వ్యా:—భైమీ దమయంతీ సర్వజ్ఞం శివమ్.

—♦ ఆత్మమనస్సంయోగో యోగః ♦—

శ్లో. మనసోఽప్యాత్మనా యోగ శ్శాస్త్రే యోగ ఇతీరితః
శాశ్వతో నిశ్చలో హ్యాత్మా క్షణికం చంచలం మనః. 50

వ్యా:—శాశ్వతః 'అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణ' ఇతి స్మర్యతే నిశ్చల స్సర్వవ్యాపకత్వాత్ చలనం స్థానాంతరగమనమ్ తత్తు దిక్కాలాద్యవచ్ఛిన్నానా మేవ సాధ్యం భవతి. తస్మా త్తస్మిన్ చలన ప్రసక్తోఽపి న యుజ్యతే. 'పూర్ణస్యావాహనం కుత' ఇతివ ద్యోజనీయమ్ చంచలం మనః 'చంచలంహి మనః కృష్ణ! ప్రమాథి బలవద్దృఢమ్' ఇతి గీతాసు.

శ్లో. సంగచ్ఛేతే కథం త్వేతే తేజశ్చతిమిరంయథా
తయో స్తథాపి సంయోగ స్సాధ్యో భవతి ధీమతాం. 51

వ్యా:—ఏతే ఆత్మమనసీ కథం సంగచ్ఛేతే తయో రాత్మమనసో స్సాధ్యో భవతి ధీమతామ్ - ధీమతాం ధీరాణా మిత్యర్థః; తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోని మితిశ్రవణాత్. సాధ్యో భవతీత్యత్ర సాధ్యశబ్ద ఔపచారికః, కుత ఇతిచేత్ 'ఈశ్వరానుగ్రహాదేవ పుంసామద్వైతవాసనా' ఇత్యుక్తత్వాత్, మోక్షస్య సిద్ధత్వాత్ ద్వేధా సిద్ధః సాధ్యమివ సిద్ధం భాతి. సకలకార్యకారణకలాపోఽపి విడంబనార్థః, పరమార్థతస్తు పరమేశ్వరస్య నిర్హేతుకజాయమానకరుణాకటాక్షానుసారేణ బుద్ధిః పరమార్థప్రవణా భవతి. ఉక్తం శ్రీమద్భాగవతే ద్వితీయస్కంధే నవమాధ్యాయే

'మనీషితానుభావోఽయం మమలోకానులోకనమ్-
యదుపశ్రుత్య రహసి చకర్థ పరమం తపః
బ్రహ్మన్ శ్రేయః పరిశ్రమః పుంసాం మద్దర్శనావధిః'

అత్ర శ్రీధరాః పరిశ్రమః సాధనప్రయాసః శ్రేయస్సిద్ధ్యర్థం పరిశ్రమః మద్దర్శనమేవావధి ర్యస్య, అతః అధికఫలం నాస్తీత్యర్థః. మమలోకస్యావలోకనం యత్తత్ నచేదం మద్యైవ తపోబలేన ప్రాప్త

మితి స్వాతంత్ర్యం మన్యస్వ. తత్ప్రివృత్తేరపి మత్కృతత్వా దిత్యాహ
రహసి. తపతపేతి యద్వచ ఉపశుశ్రిత్య పరమం తప శ్చకర్థ కృతవానసి.

శ్లో. ఖండంతు లీయతే తోయే కఠినంపై ద్రవే యథా
లీయతేహి తథా చిత్తం చంచలం పరమాత్మని. 52

వ్యా:— ఖండం శర్కరాఖండం సితోపలా.

శ్లో. ఆత్మా కిం చలతా మేతి యుక్తశ్చ మనసా సహ
సూర్య శ్చంద్రమసా యుక్తః కిం కుహ్వా మజ్కితో భవేత్. 53

శ్లో. కింత్విందు స్తేజ ఆప్నోతి నూనం భాస్కరయోగతః
కిమార్ద్రిదారు గాఢాగ్నౌ దహ్యతే నాల్పవీర్యతః. 54

శ్లో. అల్పసత్త్వోఽధికే లీనో నూనం సత్త్వాధికో భవేత్
ఆత్మలీనం మన స్తద్వ దనల్పం వీర్య మశ్నుతే, 55

శ్లో. గృహిణీ మన ఉద్దిష్టా గృహీ హ్యాత్మా ప్రకీర్తితః
ఇంద్రియాణి శరీరంచ సంతాన ఇతి కథ్యతే. 56

శ్లో. యద్గృహే స్వైరిణీ భార్యా మూఢో భర్తా సుతా శ్శఠాః
నష్టం తద్యత్ర సర్వేషా మైక్యం త ద్వర్ధతే ధ్రువమ్. 57

శ్లో. లతా భూరుహ మాలమ్బ్య శోభాం ధత్తే దదాతి వై
భూమావేవ స్థితా సాతు పశుపాదహతా భవేత్. 58

శ్లో. నూన మానన్ద మాధత్తే హ్యాత్మాలమ్బా మనోలతా
సా త్వధఃప్రసరా కామక్రోధాదిపశుభి ర్హతా. 59

శ్లో. అజ్కేన రహితం శూన్యం శూన్యం భవతివై ధ్రువమ్
అజ్కేన సహితం శూన్యం పూర్ణమేవ భవిష్యతి. 60

శ్లో. అజ్క ఆత్మా మన శ్శూన్యం తయో రైక్యం బలావహమ్
తన్నిస్సత్త్వం భవే చ్ఛూన మాత్మనా రహితం మనః. 61

శ్లో. జలాధారంతు వక్రత్వం తరజ్గేషు మహోదధౌ
ఆత్మాధారాణీన్ద్రియాణి మానసం కాయ ఏవహి. 62

శ్లో. లీలాయాస్తు తరఙ్గాణా మాధార స్సలిలంయథా
ఆత్మాధారా తథాలీలా శరీరేంద్రియచేతసామ్. 63

వ్యా:—ఉచ్ఛ్రాయ ఆకృతి పురోగమన భంగ పశ్చాద్గమన ఫేన శీకరావర్తాదీనాం సకలానా మాధారో జలమేవ; క్షీణాయాం నద్యాం తరంగాణాం లీలాపి నాస్తి; శరీరం దేహః తస్యాకృతిః చేష్టాః ఇంద్రియాణి దశ - పంచ కర్మేంద్రియాణి - యథా వాక్పాణి పాయు పాదోపస్థాని, పంచజ్ఞానేంద్రియాణి-యథా త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణాని, చేతః ఉభయాత్మకం మనః, శరీరేంద్రియచేతసామ్ కర్మణా మప్యాధార ఆత్మైవే త్యవగన్తవ్యమ్, కుత ఇతిచేత్ - జీవరూపేణ శరీరే విద్యమాన ఆత్మా యదా శరీరం త్యజతి, తదా శరీర మేవ నశ్యతి, మానసేంద్రియాణ్యపి శరీరేణ సార్థం నశ్యన్తి; తస్మా చ్ఛరీరేంద్రియచేతసాం లీలాయా ఆధార ఆత్మా.

శ్లో. సంయోగ స్త్వాత్మమనసో ర్యోగో హ్యానందదాయకః
వియోగస్తు తయో ర్ధ్యానం భవబాధాం విధాస్యతి. 64

వ్యా:—ఆత్మమనస్సంయోగో యోగః - స చానందదాయకః- తయోర్వియోగ ఏవ భవబాధాం సంసారక్లేశం కల్పయతి.

శ్లో. ఆత్మమానసయో రైక్యం సాధ్యం తస్మా త్సదా బుధైః
ఆనందస్య పరంపారం తస్మిన్నేవ ప్రతిష్ఠితమ్ 65

వ్యా:— ఆనందస్య పరం పారం సీమా పరమానన్ద ఇతి భావః; తస్మిన్ యోగే ప్రతిష్ఠితం స్థాపితం పరమేష్ఠినా, తస్మా దనేన హేతునా బుధైః సారాసారవివేచనచతురై రాత్మమనసో రైక్యం సాధ్యం సాధితుం యోగ్యం భవతి, తేషామేవ శక్యం భవతి, నేతరేషాం. వివేకశూన్యానాం భోగపరాణాం తాత్కాలిక సుఖలేశాభాస లాలసానాం యోగాధికారో నాస్తీతి.

శ్లో. చిత్రాన్నం పాయసం వేతి క్షుధార్తేన న దృశ్యతే
యత్కించి ద్భుజ్యతే ప్రీత్యా క్షుధాశాన్త్యై వివేకినా, 66

వ్యా:—'క్షుధాతురాణాం న రుచి ర్న పాక, ఇత్యుక్తత్వాత్,

శచ్ఛాన్త్యై యత్కించిదపి భక్ష్యతే, సాధకంప్రతి శ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పాదానా ముక్తిః 'క్షుద్వ్యాధిశ్చ చికిత్స్యతాం ప్రతిదినం భిక్షౌషధం భుజ్యతామ్, స్వాద్వన్నం నతు యాచ్యతాం, విధివశాత్ప్రాప్తేన సంతుష్యతా' మితి సోపానపంచకే.

శ్లో. స్వర్ణం కామయమానేన కేయూరకటకాదికమ్
యత్కించి ద్గృహ్యతే నూనం కిరీటం న నిరీక్ష్యతే. 67

వ్యా:—స్వర్ణం కామయమానేన వణిజా క్రేయా న్యాభరణాని సర్వాణి స్వర్ణమితి సమబుద్ధ్యా గృహ్యన్తే. పార్థివస్య కిరీటమితి, శ్రోత్రియస్య కుండలమితి, బాలికాయాః కట్యశ్వత్థపర్ణ మితి నహి భేదః కల్ప్యతే. తేన చిన్తితహేమసంచయార్థం సర్వాణి సంగృహ్యన్తే. కింపున స్తులనాసౌకర్యార్థం ముద్గరప్రహారై స్సర్వం నామరూపవర్జితైకరాశీమాత్రం క్రియతే, సర్వం నికషోపలే సంఘర్ష్యతే, వహ్నౌ పరీక్ష్యతే, శుద్ధం స్వర్ణం గృహ్యతే.

శ్లో. ఆత్మేచ్ఛుః కురుతే సర్వ మాత్మార్థం యోగ మాశ్రయన్
రాగద్వేషౌ పరిత్యజ్య లక్ష్యసిద్ధి మనుస్మరన్. 68

వ్యా:—ఆత్మేచ్ఛు రాత్మసాక్షాత్కారం కామయమాన ఇత్యర్థః. ఆచార్యైరపి సోపానపంచకే 'ఆత్మేచ్ఛా వ్యవసీయతాం నిజగృహా త్తూర్ణం వినిర్గమ్యతామ్' ఇతి నిజగృహా త్తూర్ణం వినిర్గమ్యతా మిత్యత్ర సన్న్యాస స్సూచితః. ప్రత్యక్షసన్న్యాసాభావేఽపి రాగద్వేషపరిత్యాగరూపకాత్మసన్న్యాసో విధీయతే, సర్వమాత్మార్థం కురుతే, తద్యథా- యద్యదాత్మప్రాపకం తత్సర్వం కరోతి తద్విరుద్ధం జహాతి యోగ మాశ్రయన్ యోగస్యాత్మప్రాపకత్వాత్ - అత్రోపాయ స్సూచితః- జాలాభావే యథా మీనగ్రహణం న ఘటతే, యోగసాధన మన్తరేణాత్మలాభశ్చ నస్యాత్; లక్ష్యసిద్ధి మనుస్మరన్ శ్రీమద్భాగవతే సప్తమస్కంధే పంచదశతమేఽధ్యాయే 'ఆహు శ్శరీరం రథ మిన్ద్రియాణి, హయా నభీషూ న్మన ఇంద్రియేశమ్, వర్త్మాని మాత్రాధిషణాంచ సూతమ్, సత్త్వం బృహద్బంధుర మీశసృష్టమ్,

అక్షుం దశప్రాణ మధర్మధర్మౌ చక్రేఽభిమానం రథినంచ జీవమ్,
ధను ర్హి తస్య ప్రణవం వద న్తి శరంతు జీవం పరమేవ లక్ష్యమ్.'

—♦ కః కర్తా? ♦—

శ్లో. కవేః పృథ క్త్వం పాత్రేభ్యో వద న్త్యేకే కవేః కళా
పాత్రిపాత్రం స్థితే త్యేకే సర్వం కవి రితీతరే. 69

వ్యా:—కవేరితి-కవి రన్యః పాత్ర మన్యదితి యథా దేవోఽన్యో జీవ శ్చాన్య ఇతివత్, పాత్రే పాత్రే ప్రతిపాత్రం

శ్లో. కవిః పాత్రముఖేనైవ నూనం వదతి నాటకే
సర్వాణ్యపిచ పాత్రాణి కవే స్స్వాంతే వస న్తిహి. 70

వ్యా:—నాటకేతు కవేః పాత్రమేవ ముఖమ్, కవే ర్వివక్షా పాత్రముఖేనైవ సఫలీక్రియతే, గత్య న్తరాభావాత్; 'కాళిదాస గ్రథిత వస్తునా నవేన నాటకే' నేతి సూత్రధారముఖేనైవ ఖలు ఆత్మవృత్తాంతః ప్రకటీకృతః, కాళిదాసమహాకవినా; కవే స్స్వా న్తే వస న్తీతి యథా శ్రీమన్నారాయణ స్యోదరకుహరే సర్వమపి చరాచరం విశ్వం నివి ష్టమ్ సత్ స్సర్గే ప్రకటీక్రియతే, తథాకవే స్స్వా న్తేఽపి.

శ్లో. సర్వమేవ కవి ర్ధ త్తే హ్యేదుష్యంతవిదూషకమ్
కాళిదాసః కవి స్సాక్షా న్మృచ్ఛకుంత శ్శకుంతలా. 71

శ్లో. తాదాత్మ్యమేవ పశ్య న్తి జ్ఞానినః కవిపాత్రయోః
సర్వం కవిమయం కావ్యం నాన్యత్ పశ్య న్తి సూరయః. 72

శ్లో. తద్వ ద్బ్రహ్మమయం సర్వం హ స్త్యశ్వాజావిజంతుకమ్
ఆబ్రహ్మశ్వపచం తద్వ త్పణితా స్సముపాసతే. 73

వ్యా:— తద్వదితి-హ స్తినో గజా అవయ ఏతే జంతవః, నానా జంతుగ్రహణ ముపలక్షణార్థమ్, స్థావరజంగమాత్మకం సకలం విశ్వం బ్రహ్మమయ మేవేతి నిశ్చయః తస్మా త్సకలం తద్వత్, తచ్ఛబ్దో బ్రహ్మవాచకః, బ్రహ్మవత్ సముపాసతే సేవ న్తే సంభావయ న్తే పణ్డితాః యథా గీతాయాం 'విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హ స్తిని,

శుని చైవ శ్వపాకేచ పణ్డితా స్సమదర్శినః' అతఏవ 'మహద్భ్యో నమః క్షుల్లకేభ్యో నమ' ఇతిశ్రూయతే క్షుల్లకేభ్యః నీచేభ్యః-'కర్మారేభ్యో నమః కులాలేభ్యో నమ' ఇత్యపిచ ప్రతిపాదితమ్.

శ్లో. అవ్యక్తే బీజభూతం సత్ సర్వం విశ్వం స్థితం తతః
సర్గేతు బహి రాగత్య నానాకారతయా తతమ్. 74

వ్యా:—సర్గే సృష్టౌ, తతమ్ వ్యాప్తమ్.

శ్లో. నూనం నానాత్మకే లోకే స ఏకో భాతి సర్వశః
తద్రూపం తన్మయం సర్వం తత్త్వదృష్ట్యాఖిలం హి తత్. 75

వ్యా:—నూనమితి- తద్రూపం ఇదమేవ బ్రహ్మణ ఆకారః ఏతదేవ బ్రహ్మణ స్స్వరూప మితి శ్రూయతే, తత్త్వదృష్ట్యా దంతిని దారువికారే దారు తిరోభవతి,సోఽపి తత్రైవేత్యద్వైత తారానత్యామ్-అత్ర తత్త్వదృష్టి ర్వస్తుదృష్టిః. వస్తు దారు; దారుదృష్ట్యా దంతీ తిరో భవతి, తథైవాత్ర తత్త్వదృష్టి ర్బ్రహ్మదృష్టి ర్బ్రహ్మదృష్ట్యా జగ త్తిరోధత్తే.

శ్లో. సూత్రధారముఖేనైవ స్వవృత్తాంతం కవి ర్యథా
తథాగురుముఖే నాత్మా బ్రూతే తత్త్వం స్వకం స్ఫుటమ్. 76

వ్యా:—సూత్రధారేతి - బ్రాహ్మణాననో బ్రహ్మేతి భాగవతే వర్ణితమ్. బ్రాహ్మణా గురవః గురుముఖేన స్వయం తత్త్వం ప్రకటీ కరోతి, గురుముఖేనైవ తృప్తి మాప్నోతి.

శ్లో. కవిం శృణ్వన్తి తత్త్వజ్ఞాః పాత్రేణోక్తే సుభాషితే
పశ్యన్తి బ్రహ్మణః క్రీడాం బ్రహ్మాండే బ్రహ్మవాదినః. 77

శ్లో. యత్స్వనుష్ఠిత మస్మాభి స్తత్సర్వం బ్రహ్మణా కృతమ్
నాహన్తామమతే యుక్తే భక్తానాం బ్రహ్మవాదినామ్. 78

శ్లో. యజమానో నవై సూదో దదచ్చాపి పచన్నపి
అధికారీ గృహీ నూనం భృత్యా నో భోక్తృనిర్ణయే. 69

వ్యా:—యజమానఇతి - భోక్తృనిర్ణయే యేషా మన్నం దేయం యేషా మన్నం న దేయ మితి నిర్ణయే సూదో యజమానో న.

శ్లో. న కస్యాపి నియోక్తాసౌ నకేనాపి నియుజ్యతే
నియోజకనియోజ్యానాం పరమాత్మా నియోజకః. 80

వ్యా:—నకస్యాపి నియోక్తాసౌ పరమాత్మైవ నియోజకః; అత్ర శ్రీవేంకటేశసుప్రభాతోక్త శ్లోకద్వయ మనుసంధేయమ్.

శ్లో. సూర్యేన్దుభౌమబుధవాక్పతికావ్యసౌరి
స్వర్భానుకేతుదివిషత్పరిషత్ప్రధానాః
త్వద్దాసదాసపరమావధిదాసదాసాః
శ్రీ వేంకటాచలపతే తవ సుప్రభాతమ్.

శ్లో. ధాటీషు తే విహగరాజమృగాధిరాజ
నాగాధిరాజగజరాజహయాధిరాజాః
స్వస్వాధికారమహిమాదిక మర్థయన్తే
శ్రీవేంకటాచలపతే తవ సుప్రభాతమ్.

—• కః స్వధర్మః? కోఽధికారీ? •—

శ్లో. యన్మయేదం కృతం చేతి మనుతేఽన్యా న్వదత్యహో
అధికారీ న తత్కార్యే సహజం తన్న తస్యవై. 81

వ్యా:—యో యత్సహజంకరోతి తత్తస్య స్వధర్మ ఇతి కథ్యతే, సఏవాధికారీభవతి, తత్కార్యే యో వారంవారం మయేదం కృతంచేతి మనుతే యః పునర్మయేదం కృత మితి సమాజే ప్రకటీకరోతి నూనం తేన నానుష్ఠిత స్స్వధర్మః; సంధ్యావందన మహంకరిష్యామీతి కరోమీతి మయా కృతమితిచ సద్బ్రాహ్మణేన న మన్యతే నైవోద్ఘుష్యతే; అయ మేవార్థోఽల్పీయసా ప్యుదాహరణేన వివిచ్యతే. మూత్రవిసర్జనాఖ్యం కర్మ కాలత్రయేఽపి నస్మర్యతే, నైవప్రకటీక్రియతే, సమయేఽనుష్ఠితం భవతి కేవలమ్. యద్యేన సహజమ్ కృతం తత్స్వధర్మ ఇత్యగ్రే ఉచ్యతే.

శ్లో. రాజ్ఞాసాకం గృహీ గచ్ఛం స్తత్తుల్యం చార్థినేఽదదత్
తద్గృహీ వక్తి నో రాజా సహజం తస్య తద్యతః. 81

వ్యా:— సామాన్యకుటుమ్బ్ కార్యవశేన రాజ్ఞాసహ విస్రబ్ధం సంచర న్నుపవనపవనవిహారే సమీపగం యాచకం దృష్ట్వా తస్మై యద్రాజ్ఞా దత్తం తత్తుల్యం ద్రవిణం స్వయమపిచ దదం స్తదేవస్మృత్వా స్మృత్వా బహుశ శ్శోచతి. రాజాతు తత్క్షణమేవ తద్విస్మరతి, స్వకృత దానం నస్మరతి, పరేభ్యో నాపి ప్రకటీకరోతి, తస్య తత్సహజత్వాత్. అస్మిన్ దానరూపధర్మే నూన మధికృతో రాజా న గృహీ.

శ్లో. సహజం యత్కృతం కర్మ తత్కర్త్రా నహి వర్ణ్యతే
తత్స్వధర్మఇతి జ్ఞేయం యద్యేన సహజం కృతమ్. 82

వ్యా:—సహజమితి - యేన యత్సహజ కృతం తత్తస్య స్వధర్మః పతత్రీ గగనే విహరతి, మానవో మహతా ప్రయత్నేన యన్త్రసహాయేన యోగపాటవేన పాదుకాసిద్ధ్యావా విహంగపథం గచ్ఛతి.

శ్లో. స్వేనైవ జ్ఞాయతే నైవ భారస్తు స్వశరీరగః
స్వస్కంధే చాన్యహస్తస్య భారో వై దృశ్యతే కిల. 84

వ్యా:-భారోఽపి స్వశరీరగ స్స్వేన నజ్ఞాయతే, జంతుర్లీలయైవ చలతి, కింతుస్వేతరేణ స్వస్కంధోపరినిక్షిప్తో హస్తోఽపి భార ఇవ దృశ్యతే, కింబహునా, విరహావస్థాయాం హారోఽపి భారాయతే, రతికాలే ఘన ధమ్మిల్ల పయోధరజఘనభారయుతా స్వాంకగతా ప్రియతమా లీల యైవ ధార్యతే ప్రియేణ, కుతః? విగ్రహయో రైక్యత్వాత్, 'ఆశాస్మహే విగ్రహయో రభేద, మితి భర్తృహరిః.

'అద్వైతం సుఖదుఃఖయో' రితి దాంపత్యం వర్ణితమ్ భవభూతి మహాకవినా, అన్యోఽన్యభారక్షమత్వం సహజం భవతి, విశేషేణ భర్తు ర్భారవాహకత్వం కృత్యం భవతి, భ్రియత,ఇతిభార్యా-అయమనుభవో నకేవలం శారీరకః, మానసికోఽపి; అన్యైస్సహ సంవాస స్సంభాషణం చ భారఇవ దృశ్యతే, మిత్రవిషయే ప్రియా విషయే సహజత్వాత్ సహ వాససల్లాపాదికః భారోన భవతి; కింత్వనిర్వాచ్యానందాయైవ కల్పతే దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణ ఆనందరసస్య బ్రహ్మచారీ భవతి. అత్రభవభూతి మహాకవిః, 'కిమపి కిమపి మందం మందమాసత్తి యోగా దవిరళితకపోలం జల్పతో రక్రమేణ, అవిదితగతయామా రాత్రిరేవ

వ్యరంసీత్' ఇయాన్కాలో యాపిత ఇతి నజ్ఞాతం సీతారామాభ్యాం, సహజ స్తయోర్దాంపత్యయోగః అసహజే కర్మణి లగ్నా యే యే క్లిశ్య న్తే తే సర్వే స్వధర్మేతరాచరణేన మ్రియన్త ఇత్యవగన్తవ్యమ్.

శ్లో. స్వయం హి కురుతే సర్వం ప్రియేభ్య స్సహజం హి తత్
చోదనాపూర్వకం కించి త్పర్వేభ్యః క్రియతే ఖలు. 85

వ్యా:—స్వయమితి - ప్రియేభ్యః పుత్త్రమిత్రకళత్రాదిభ్యః స్వయమేవ అవహితో భూత్వా కర్తవ్యం కరోతి గృహీ, పరేభ్యో గృహీ చోదనాపూర్వకం కించిత్కించిత్కరోతి.

శ్లో. ఇష్టం యత్కర్మ యస్మైత త్కష్టం తస్మై న తద్భవేత్
కష్టం యత్కర్మ యస్మై యత్, తస్మై నేష్టంహి తద్ధ్రువమ్. 86

వ్యా:—ఇష్టసిద్ధ్యై కష్టాన్యపి లీలయానుభూయన్తే యేషామిష్ట తమా విద్యా భవతి తేషాం సుఖస్పృహా నిద్రావాఞ్ఛాపి నభవతి, గుర్వీ ప్రసవవేదనాపి లీలయైవానుభూయతే; పునఃపున రాకాంక్ష్యతే తస్యాం స్త్రీభిః, కుతః? పుత్త్రస్యేష్టతమత్వాత్. భగవద్దర్శనలాలసేన భక్తేన సప్తశైలారోహణ మపి లీలయైవ క్రియతే.

శ్లో. స్వధర్మో యస్య యస్తస్మై సామర్థ్యం తత్కృతే విధిః
దదతే యే న శక్తా స్స్వై ర్ధర్మైస్తేషాం భవే న్నసః. 87

వ్యా:— యస్యయో ధర్మ ఇతి నిర్ణీతస్త త్కృతే ధర్మనిర్వాహ ణార్థం తస్మై సామర్థ్య మపి విధిరేవ దదాతి. తద్యథా - అధునా కలికా లేఽప్యధర్మబహుళే సన్త్యేవ కియంత స్సంతః పరధర్మవిముఖా స్స్వధర్మనిష్ణాతా స్స్వయంతీర్ణాః పరాంస్తారయన్తో భగవద్దత్తసామర్థ్యా గురవః సర్వతంత్రస్వతన్త్రా నియోగపర్యనుయోగానర్హా మహాన్తః. అత్ర పణ్డితరాజః 'శ్లో॥ పరార్థవ్యాసంగా దుపజహదథ స్వార్థపరతా మభేదైకత్వం యో వహతి గుణభూతేషు సతతమ్, స్వభావా ద్యస్యాంత స్స్ఫురతి లలితోదాత్తమహిమా సమర్థో యో నిత్యం స జయతితరాం కోఽపి పురుషః'. ధర్మాభాసోఽపి బహుధా ప్రపంచేప్రపంచితో దృశ్యతే.

అత్ర భాగవతమ్ 'శ్లో॥ విధర్మః పరధర్మశ్చా ప్యాభాస ఉపమా చ్ఛలః
అధర్మశాఖాః పంచేమే, ధర్మజ్ఞోఽ ధర్మవ త్త్యజేత్

శ్లో॥ ధర్మబాధో విధర్మ స్స్యాత్, పరధర్మోఽన్యచోదితః
ఉపధర్మస్తు పాషండో, దంభోవా శబ్దభి చ్ఛలః,

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే సప్తమస్కంధే పంచదశోఽధ్యాయః.

అత్ర శ్రీధరాచార్యాః-విధర్మః అధర్మవత్త్వాత్ త్యాజ్యః నిషిద్ధవత్ ధర్మబుద్ధ్యాపి యస్మిన్ క్రియమాణే స్వధర్మబాధః, అన్యస్య బోధితః అన్యస్య పరమధర్మః - వేదవిరుద్ధో య స్సః పాషండః, ధర్మవదాభాసమానో య స్సదంభః, లోకం ప్రలోభ్య ధనాపహరణార్థం క్రియమాణో యస్సోఽపిదంభః; ఛలం ధర్మం వ్యాచష్టే శబ్దభిదితి. సచ ద్వివిధః 'అర్థచ్ఛల శ్శబ్దచ్ఛల ఇతి' అర్థచ్ఛలో యథా గాం దద్యా దిత్యుక్తే మహిష్యన్త్యాగో ద్దానం; శబ్దచ్ఛలః దశావరాన్ భోజయే దిత్యుక్తే దశభ్య అవరాన్ న్యూనాన్ ద్విత్రాన్ భోజయే దితి కృత్వా ఛలేన విత్తశాఠ్యం కరోతి.

శ్లో. అనియోజ్య పరాన్ జ్ఞానీ హ్యాశ్రితా న్నైవ నియోజయేత్
ఉదాసీన స్సదా తిష్ఠే న్మర్కటన్యాయ మాశ్రితః. 88

వ్యా:—అనియోజ్యేతి- అత్ర జ్ఞానీ బ్రహ్మజ్ఞానీ,పరాన్ స్వశిష్యేతరాన్, న నియోజయతి నశిక్షయతి నశాస్తి-మర్కటన్యాయమాశ్రితః; లోకే ద్వౌ న్యాయౌ వర్తేతే, గురుశిష్యప్రతిపాదకౌ, మార్జారకిశోరన్యాయః మర్కటకిశోరన్యాయశ్చ; ఆద్యే యథా మార్జార స్స్వశిశుం స్వయం ముఖేన గృహీత్వా తత్ర తత్ర నిక్షిప్య ఆహారప్రదానేన పోషయతి, బాలమూషికాఖేటమపి తస్మై ఉపదిశతి; తథాగురవ శ్శిష్యాన్ లాలనేన శిక్షయన్తి; అత్ర శ్రద్ధధానోగురుః; క్రీడావినోదాదిపరా మందాధికారిణః సంసారజంబాలపటలమగ్నా శ్శిష్యాః గురుభి ర్గుడజిహ్వికాన్యాయేన స్వధర్మే నియుక్తాః- తథ్యథా- కామ్యసంపాదనోపాయ సూచనేన, 'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత' ఇతివత్. ద్వితీయే మర్కటకిశోరన్యాయే వృక్షాద్వృక్ష ముడ్డీయమానో మర్కట శ్శాఖామృగ

స్స్వశిశు మనిరీక్ష్యైవోత్పతతి; మర్కటకిశోరస్తు బాల్యా జ్జాతిసహజచాప ల్యాచ్చేతస్తతఃపరిభ్రమన్నపి మాతృబద్ధదృష్టిర్మాతాన్మాత్రు దర మాశ్లిష్య తయాసాకం విహాఙ్గపథేన స్వయమపి గచ్ఛతి. అనయైవ దిశా స్వయం విహాఙ్గపథసంచారీ గురు ర్మహాధీరో నిరాలమ్బః శిష్యాన్ సాధన చతుష్టయసంపన్నాన్ ఉత్తమాధికారిణ స్స్వాచారేణ మానేన శిక్ష యతి; అత్ర గురు రుదాసీన శ్శిష్య శ్శ్రద్ధాభక్తియుక్తో ముముక్షుః గురు మార్గగవేషీ విహాఙ్గపథేన గురుణాసాకం స్వయమపి సంచరన్ సిద్ధో భవతి; అత్రతు ద్వితీయో మర్కటకిశోరన్యాయో వివక్షితః.

శ్లో. శిక్షయ న్నాతురం శిష్య మంతరఙ్గదృశా సదా
తన్మయ స్తత్త్వ వి త్తిష్ఠే, త్తం ధీరం కవయో విదుః, 89

వ్యా:—తత్త్వవిద్ధీరః, అంతరఙ్గదృశా ఆవర్తచక్షుస్స న్నాత్మాన మాత్మ న్యవలోకయం స్తిష్ఠతిసదా; ఏవంగుణవిశిష్టస్య మహానుభావస్య దృష్టి ర్బహి రాగచ్ఛతి చే త్తదాహ్యాశ్రితో నికటవర్తీ శిష్య శ్శిక్షితో ఽనుగృహీతో భవేత్ - ఆశ్రితానా మేవ రక్షణం శిక్షణం చ గురూణా మేవ విహితం, పారమార్థికానాం రాజ్ఞాం ధర్మాధికారిణాం చైష ధర్మో నయుజ్యతే, కుతఇతిచేత్ - తేషా మాశ్రితానాశ్రితా స్సర్వే రక్షణీయా శ్శిక్షణీయా స్త్రివర్గే స్థాపనీయాశ్చ.

—♦ శేషశైలారోహణమ్. ♦—

శ్లో. అవస్థా యా చ కృత్యాద్యా శేషశైలాధిరోహణే
ఆద్యాద్రౌ దృశ్యతే సర్వా శ్రమశ్వాసకరీ పరా. 90

అత్ర అవస్థా యా చేత్యారభ్య చతుర్భి శ్శ్లోకై ర్బాలాజీతి తిరుపతిక్షేత్ర ఇతి ప్రసిద్ధ వేంకటేశ్వరనిలయస ప్తశైల స్యారోహణం వర్ణితం- కృత్యాద్యా అవస్థా - ప్రబంధనిర్మాణే గృహాదినిర్మాణే యా అవస్థా దృశ్యతే శేషశైలాధిరోహణే తస్మిన్ వేంకటేశసుప్రభాతే.

శ్రీశేషశైల గరుడాచల వేంకటాద్రి
నారాయణాద్రి వృషభాద్రి వృషాద్రిముఖ్యాం

ఆఖ్యాం త్వదీయవసతే రనిశం వదన్తి
శ్రీ వేంకటాచలపతే తవ సుప్రభాతమ్.

శ్లో. దృఢవ్రతాశ్చ యే ధీరా, గోవిన్దస్మరణే రతాః
పదేపదేఽధిరోహన్తి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్. 91

శ్లో. చరమే పరమానన్ద శ్చాదౌ దుఃఖమ్ మహోత్కటమ్
సద్గురో ర్భజనం శేషశైలారోహణవ ద్ధ్రువమ్, 92

వ్యా:—అత్ర గురుకులక్లేశో వర్ణితః, ఆదౌ మహోత్కట మతిశయితం దుఃఖమపి అంతే జ్ఞానానందప్రదం సద్గురో ర్భజనం. తథా ఆరోహణసమయే దుఃఖద మపి గోవిందదర్శన సమయే పరమానంద ప్రద మితి వర్ణితమ్.

(శ్రీ) వేంకటేశ్వర దర్శనానందో వర్ణిత స్సుప్రభాతే

శ్లో. త్వద్గోపురాగ్రశిఖరాణి నిరీక్షమాణాః
స్వర్గాపవర్గపదవీం పరమాం శ్రియన్తః
మర్త్యా మనుష్యభువనే మతిమాశ్రయన్తే
శేషాద్రిశేఖరవిభో తవ సుప్రభాతమ్.

శ్లో. సోపానానాం క్రమేణైవ గచ్ఛన్ ప్రాప్నోతి తత్పదమ్
ప్రయాస మాత్ర మేతద్ద్వై ఫలకాంక్షాపరిధావనమ్. 93

వ్యా:—ఆశ్రమా దాశ్రమం గచ్ఛే దితిన్యాయేన యో బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమచతుష్టయం క్రమేణ ప్రాప్నోతి స న స్ఖలతి - పరం సుఖ మనుభవతి; యస్తు పునః ఫలకాంక్షయా సోపానా న్యవమత్యోత్పతతి స పతత్యేవ, ఆశ్రమక్రమో యథా 'శైశవేఽభ్యస్తవిద్యానాం యౌవనే విషయైషిణామ్, వార్ధకే మునివృత్తీనాం యోగేనాంతే తనుత్యజామ్' అనేన శ్లోకేన మహాకవిః కాళిదాసో రఘూణా మన్వయవర్ణనవ్యాజే నోపదిదేశాశ్రమచతుష్టయధర్మాన్ సంగ్రహేణ.

—♦ సదాచార స్స్వచ్ఛందవర్తనంచ ♦—

శ్లో. అపృచ్ఛన్ సాధయత్యాశు కామం కామం చికీర్షితమ్
ఆప్తోక్తకరణే నూనం హేతుం పృచ్ఛతి మూఢధీః, 94

వ్యా:— మూఢధీః చికీర్షితం కామం కామ్యకర్మ, కామపురుషార్థాంగభూతకర్మ, యత్తత్కర్తు మిచ్ఛతి, తత్కామం కామం ప్రకామం నితరాం సాధయత్యేవ, అపృచ్ఛన్ కిం- స్వేష్టం సాధయితుం గానపానస్త్రైణపరిసంగే ష్వాప్తా న పృచ్ఛన్నేవ పరివర్తతే - మూఢో పేయావా నవేతి వేశ్మవాటికాయాం నటవిటగాయక గణికా గోష్ఠ్యాం వర్తవ్యంవా నవేతి నకమపి పృచ్ఛతి - స్వచ్ఛందేనైవ పరమోత్సుకతయా వర్తతే మూఢః; ఆప్తా గురవః శాస్త్రవిద సార్వకాలికతత్త్వవేత్తారః - ఖేలనపరస్య శిశో రక్షరపరిచయస్నానభోజన కేశసంస్కారాదిషు ప్రవృత్తి స్సహజా నప్రభవతి - తథాపి గురవో బలాత్కారేణ తంతత్తత్కర్మసు ప్రవర్తయన్తి ఖలు; యువాపి సంధ్యావన్దన సమిదాధానాదికర్మసు సాధుసేవన దేవతాదర్శనాదిషు బ్రహ్మచర్య ప్రాణాయామాదనియమేషు సహజం న ప్రవర్తతే, హేతుం పృచ్ఛతి- 'అహరహ స్సంధ్యా ముపాసీత' 'సత్యం వద' 'ధర్మం చర' ఇత్యాదీనాం వేదవిహితత్వాత్ తేష్వవశ్యం ప్రవర్తితవ్య మితి సాధూనామాశయః; ఆప్తోక్తి ముల్లఙ్ఘ్య వేదశాస్త్రవిధి మవమత్య యస్తదవలమ్బనే హేతుం పృచ్ఛతి స సాధుభి ర్బహిష్కార్యః, నాస్తికో వేదనిన్దకః లోకేఽపి,

సేనాన్యేవ విజానాతి పదాతి ర్వేత్తి న క్వచిత్
స్థితిం గతించ సేనాయా స్తస్యాజ్ఞా వై పరివర్తతే.

నకేవల మేతత్సేనాయామేవ - వ్యవహారేఽపి సత్యపి కారణే సమయవిశేషేషు రాజాజ్ఞా స్వబలేనైవ పరివర్తతే, హేతు ర్న ప్రకటీక్రియతే; కింతు రాజధర్మాధికారిభి రాప్తైః ధర్మరిరక్షుభి ర్భవితవ్యం నోచేత్ రాగాదివశాత్ పరం దూషయన్త స్స్వాధికార మిహాముత్రాపి పతితా భవేయుః.

శ్లో. ఆరాత్ఫలప్రదం నూనం హితం తద్వత్ప్రియం జనః
యథేష్టం కల్పయత్యర్థం ఖేటం కృత్వా ప్రియాం కథామ్. 95

వ్యా:—హితం జ్వరితస్య కషాయసేవనమ్, ప్రియం తస్యైవ

చిత్రాన్నాదిగురుపదార్థభక్షణం శీతలజలస్నానపురోవాతాదిసేవనాదికం; అన్యత్ర హితం సత్యశౌచాదిధర్మానుష్ఠానం, ప్రియం నియమరహితాహారవిహారసేవనం ద్యూతాఖేటాదివ్యసనరూపం. ఆరాత్ఫలప్రదత్వముభయోరపి నిశ్చితమేవ-జనః సర్వజంతుసాధారణ జననమాత్రవిశిష్టః-ప్రాకృతః-స తు కృతబుద్ధిః-మూఢః అవిమృశ్యకారీ-ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరసింహస్య మతం స్వమతానుసారేణ సమర్థయతి; తద్యథా-హితమారాత్ఫలప్రద మిత్యత్ర దూర ఇతి కృత్వా హి తస్య దూరఫలకత్వాత్ తత్పరిత్యజతి, ప్రియమారాత్ఫలప్రదమిత్యత్ర ప్రియస్య ఫలం సమీప ఇతికృత్వా ప్రియేషు సక్తో భవతి. అత్ర జనః న కేవలం మూఢః ప్రమదనశీలజంతుః ధృతరాష్ట్ర ఇవ త్స్వపక్షే మోహావిష్టస్సన్ ఇదం కృత్యమిదమకృత్య మితి న జానాతి. ఏవంగుణవిశేషణవిశిష్టస్సన్నారాచ్ఛబ్దస్య యథేష్ట మర్థం కల్పయతి. ఛలధర్మ మాశ్రిత్య - ఛలధర్మస్వరూపం వర్ణితం 'స్వధర్మో యస్యేతి-సప్తాశీతితమశ్లోకవ్యాఖ్యానే-ఖేటం కృత్వేతి కిం? 'ఖేటః కఫే గ్రామభేదే చర్మణ్యస్త్ర్యర్వతి త్రిషు-అత్ర ఖేటః చర్మకృతమండలాకృత్యాయుధవిశేషః-ఖడ్గాఘాత వారణార్థం యోధా ధారయన్తి. అత్ర గురూపదిష్టసూక్త్యఏవ ఖడ్గప్రహారాః-మలినజీవస్యాసురబుద్ధివినాశాయప్రయుక్తఖడ్గప్రహారా ఏతే - తేషా మప్రియత్వాత్-తద్రూపఖడ్గప్రహారవారణార్థం ప్రియాం కథాం ఖేటంకరోతి గురూన్ ప్రతి ప్రియకథాకథనేన గురుబోధాన్ వారయతి మూఢ ఇతి పిండితార్థః. ప్రియాం కథా మిత్యత్ర యాం కథా స్వస్య ప్రియా భవతి ధర్మానుష్ఠానవిషయే తా మేవోదాహరతి. ప్రాణాయామపరో హ్యకోన్మత్తోఽభూత్, సత్యవాదీ వ్యవహారే వినష్టః, ఆచారపరో దరిద్రోఽభూత్ విద్వాన్ నలబ్ధస్థితిః, తస్మాన్మయా ప్రాణాయామాదియోగసాధనజాతం వా సత్యశౌచాదిసుగుణజాల మపివా శాస్త్రాభ్యాసోవా నాద్రియతే ఇతి మూఢాః ప్రతిపాదయన్తి. ప్రియకథాబలేన ప్రియకథాఖేటాంతరితః పృష్ఠాంతరితకమఠ ఇవ గురుశిక్షారూపప్రహారాన్ పరిహరతి. కింతు స్వచ్ఛన్దానుసారప్రవర్తనే మూఢః న కేనాపి వార్యతే - అనర్థశ్రవణమాత్రేణ న నరో జహాతి ప్రియం-యా కాచన విధిహతా యత్ర కుత్రాపి గర్భ

వేదనయాపన్నా ఇతి గృహమేధినః ప్రజాసంపత్త్యర్థం న యతన్తే కిం? అబలా అపి ప్రసూతివేదనాపద్భయా ద్భర్తృసేవాం పరిహరన్తి కిం?

శ్లో. హితం దూరతరం కృత్వా ప్రియమేవ చికీర్షతి
ధృతరాష్ట్రో యథా పూర్వం చోదితోఽపి ముహుర్ముహుః. 96

వ్యా:—హితమితి - భీష్మద్రోణకృపవిదురాదభి స్సంతతం బోధితోఽపి తేషాం హితోపదేశ మనాదృత్య ధృతరాష్ట్ర స్సుతస్య ప్రియమేవాకరో త్పాండవానా మహితాచరణేన. మూఢా అపి దైవహితాచరణే చోదితా అపి ప్రియమేవ కర్తు మిచ్ఛన్తి.

శ్లో. శ్రీకృష్ణార్జునయో స్సత్తా మామ్బికేయేన జానతా
ప్రియం ప్రియసుతస్యార్థే సభాయాంవై తథాకృతమ్. 97

వ్యా:—జానతేతి కిం - శిశుపాలవధావసరే శ్రీకృష్ణస్య చోత్తరగోగ్రహణావసరే పార్థస్య ప్రతాపః ప్రకటీకృతః తథాకృత మితి పతివ్రతాయా స్స్నుషాయా మానభంగః గ్రామపంచకమపి పాండవేభ్యో నాంగీకృత మంధనృపతినా, తస్య సుతస్య ప్రియచికీర్షా వంశనాశాయైవ పర్యవసితా. అహో ప్రియకరణే జీవానా మభినివేశః- పురస్థితోఽపి భగవతోఽపి మాహాత్మ్యం నగణయతి. లబ్ధప్రతిష్ఠస్య జగదేకవీరస్య పార్థస్య శౌర్యమపి విస్మరతి. అకార్యశత మపి కరోతి. విశ్వరూపదర్శీ ధృతరాష్ట్రోఽపి విహితహితాచరణే పరాఙ్ముఖో భూత్వా సుతస్యార్థే ప్రియమే వాకరోత్.

శ్లో. హితం హిత్వా ప్రియంకృత్వా విజ్ఞోఽపీహ విపద్యతే
శిష్టబోధ మతిక్రమ్య భ్రష్టో భవతి లోలుపః. 98

వ్యా:—విజ్ఞోఽపి విద్వా నపి-ఇహేతి కిం? ఐహికభోగేషు అత్ర 'విద్వానపి కామయతే యతతే సతతం పుత్రమిత్రకళత్రాదిషు నిర్వేదం నైతి కామకామీతి శ్రీరామ స్తవరాజోక్త మనుసంధేయమ్. లోలుపః స్త్ర్యపత్యార్థకాముకః మోహావిష్టః శిష్టబోధ మితి సుదేష్ణాయా బోధం కీచకః, విభీషణాదీనాం బోధం రావణః అవమత్య ఆపద్గతాః ఖలు.

శ్లో. కైతవేన హృతా కాంతా విజయేన విజానతా
కృష్ణానుయాయినా తద్వ న్మానవేషు నయుజ్యతే. 99

వ్యా:—కృష్ణానుయాయినేతి కిం? శ్రీకృష్ణో గురు ర్భవితవ్యా భిజ్ఞః పరమాత్మా ధీప్రచోదకః సూక్ష్మధర్మవేత్తా యద్యపి కైతవం పరిహార్యం 'సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజేత్యుక్త రీత్యా గుర్వనుయాయినః గుర్వనుసరణ మేవ పరో ధర్మః తాటకాయా వధేపి గురోః ప్రచోదనా శ్రీరామచంద్రస్య స్త్రీవధో నిషిద్ధోఽపి విధి రభూత్. అనయైవ దిశా భార్గవరామస్య మాతృవధః. 'న దేవ కార్యం మనుష్యేషు'

శ్లో. తథా గోగ్రహణే కృత్వా మోహావిష్టో రణేఽర్జునః
అనన్యగతిక స్త్వాద్యే బహుష్వేకో ద్వితీయకే. 100

వ్యా:—తథేతి హనూమతా యథైకేనాపి పురా లంకాయాం తథార్జునేన విక్రాంతం గోగ్రహణావసరే స ఏవ కురుక్షేత్రే కార్ప ణ్యదోషోపహతః కిరీటీ- అహమికా వీరాణా మలంకారః- అనన్యగతికత్వ మేవ ఆత్మపౌరుషప్రకటనావకాశః - అనన్యా ద్రౌపదీ సభాయాం- అనన్యగతికో గజేంద్రః. కురుక్షేత్రే బహుష్వేకః సమాజే వీరోఽపి భీరు ర్భవతి - బహవో వయ మస్మాభి స్సర్వై ర్నమర్తవ్యం - యుద్ధే ప్రవృత్తేసతి కేచన జీవంతి ఖలు మ్రియంత్వితరే. అహం జీవామీతి ప్రాణరక్షణప్రణయినా భటేన సర్వాత్మనా నయుద్ధ్యతే- కింతు మమ కారావిష్టచేతా స్సవ్యసాచి రపి మోహావిష్టో నిర్వీర్యోఽభవత్. సఏవ పార్థః హృషీకేశే నోపదిష్టః గతసందేహో విజయోఽభూత్ సార్థకనామా. అనన్యగతికా గౌః వ్యాఘ్రమపి వ్యాపాదయతి, అనన్య సహాయోఽర్జునోఽపి గోగ్రహణకాలే మహారథిత్వం ప్రదర్శితవాన్.

శ్లో. యథేష్టాశీ భవే త్స్వస్థః పథ్యాశీ త్వాతురో భవేత్
న యుజ్యతే దేవకార్యం మనుష్యేషు కదాచన. 101

వ్యా:— స్వస్థస్య గాఢజఠరాగ్నౌ సర్వం జీర్యతే, ఆతురః రోగీ, తేన పథ్యాపథ్యవివేకః కర్తవ్యః, యథేష్టాశీతి యథేష్ట మశ్నాతి యథేష్టాశీ- అశన మాహారః విహారస్యా ప్యుపలక్షణమ్, స్వస్థః స్వస్మిన్ బ్రహ్మణి తిష్ఠతీతి స్వస్థః, బ్రహ్మనిష్ఠః, యథేష్టమత్తి యథేష్టం

వర్తతే, "నిస్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః" స్వస్థస్య విధినిషేధౌ నస్తః-"త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున" నేతి స్మర్యతే- స్వచ్ఛందవర్తనం మానవేషు దోషాయైవ ప్రభవతి- మహానుభావేషు నదూష్యతే-కుతఇతిచేత్ -స్వశబ్దో బ్రహ్మవాచీ ఆత్మ తాదాత్మ్యేన యే హీశ్వరసంకల్పం జానన్త స్తత్తదనుసారేణ ప్రవర్తన్తే-తే నూనమీశ్వరేచ్ఛానిర్వాహకాః - తేషాం సమర్థానాం విషయే స్వచ్ఛన్దవర్తనం నదోషాయ.

శ్లో. యథేష్టం వర్తతే సిద్ధ స్సాధకో నియమేన వై
సదాభ్యాసా త్సదాచార స్సహజం చరతే మునిః. 102

శ్లో. నదీనాం జలపూర్ణానాం మలం వేగేన నశ్యతి
పల్వలాధిగతం తత్తు జీవనం దూషయ త్యహో. 103

వ్యా:—సదాచారా దితి- "అసంశయం క్షత్రపరిగ్రహక్షమా యదార్య మస్యా మభిలాషి మే మనః, సతాంహి సందేహపదేషు వస్తుషు, ప్రమాణ మంతఃకరణప్రవృత్తయః." ఆరాత్ దూరాత్ పాపస్య తిష్ఠన్తి యే తే హ్యార్యాః ఇతి న్యాయాత్, ఆర్యం సుశిక్షితం మనః అభ్యాసవశా త్సదాచారఏవ తిష్ఠతి. ధూమపర్యాకులేక్షణేన మఖినా విసృష్టం హవి ర్హుతాశనఏవ. అస్పష్టవర్త్మన స్సాధవః తథాపి తే పరిశుద్ధాః - అత్ర 'యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధి ర్యస్య న లిప్యతే" "కిం చింత్యం కి మచింత్యం కిం కథనీయం కి మప్యకథనీయం కిం కృత్యం కి మకృత్యం నిఖిల మిదం జానతామ్ విదుషామ్" ఇత్యాద యోఽనుసంధేయాః. కాళిదాసే నాప్యుక్తం 'దిష్ట్యా ధూమాకులిత దృష్టేరపి యజమానస్య పావకఏ వాహుతిః పతితా.

శ్లో. తథావై మహతాం దోషః ప్రభావేన ప్రణశ్యతి
స ఏవాల్పే బృహద్భూయా త్తస్మా న్నానుసరేత్తు తాన్.

వ్యా:—ప్రాయేణ స్థూలధర్మ ఏవం నిరూప్యతే - శాస్త్రేషు సూక్ష్మధర్మోఽనిర్వచనీయః - మహద్భి రనుష్ఠితః సద్గురూపాసనయా లభ్యః- నతు శాస్త్రగ్రంథేభ్యః-

శ్లో. తథావై మహతాం దోషః ప్రభావేన ప్రణశ్యతి
స ఏవాల్పే బృహాన్ భూయా త్తస్మా న్నానుసరేత్తు తాన్. 104

వ్యా:—గరళభక్షణం మరణాయ కల్పతే, కంఠేకాలేన హాలాహాలభక్షణం లీలయా కృతమ్ - శేషం సుగమమ్.

శ్లో. సత్యం శౌచం భయం భక్తిం ధృత్వా గురుషు సఞ్చరేత్
మనోవిలయపర్యన్తం పశ్చాత్తత్సహజం భవేత్. 105

వ్యా:—సిద్ధే యాని లక్షణాని తాని సహజాని, సాధకాయ విధీయన్తే - అపిచ "నాద్వైతం గురుసన్నిధౌ విత్యుక్తత్వాత్-నియమానుసారేణ గురుషు సఞ్చరేత్ - మనోవిలయపర్యన్తం జపతపఆదికం సర్వం విధీయతే, యదా మనో లయం యాతి తదా పూర్వాభ్యస్తం సకలం సహజం భవతి, సహజతుల్యం భవతీ త్యభిప్రాయః.

శ్లో. ధావన్ యోధ శ్శిర శ్ఛిన్నోఽప్యలంధావతి వేగవాన్
అమనస్క స్తథా యోగీ సదాచార శ్చర త్యహో. 106

టీ:—శిరశ్ఛిన్నోఽపి వేగవాన్ యోధః ధావ త్యేవ అలం, పూర్వవేగానురూపం, పశ్చాత్పతతి - తథా అమనస్కోఽపి యోగీ ప్రారబ్ధకర్మా ణ్యసఙ్గో హ్యాచరన్ ప్రారబ్ధవేగే క్షీయమాణే పతతి, శరీర త్యాగం కరోతి.

శ్లో. తస్మాత్తత్సిద్ధిపర్యన్తం నియమేన గురుం భజేత్
యథేష్టాచరణం మూఢే హ్యనర్థాయ ప్రకల్పతే. 107

వ్యా:—మూఢే - మోహావిష్టే, కృత్యాకృత్యానభిజ్ఞే - శేషం స్పష్టమ్ - కింశాంతి ర్జపేన ఉత శాంత్యా జపః.

శ్లో. ఉన్మత్తాయ నచోద్వాహ స్సఏవోన్మాదనాశకః
అభ్యసేత్తరణం నద్యాం, నద్యాం నా వతరేత వై. 108

శ్లో. విద్వాన్ పఠతి సమ్యగ్వై సమ్యక్పాఠా ద్భవేత్తు సః
వృక్షా ద్బీజం భవే న్నూనం బీజా ద్వృక్షం ప్రరోహతి. 109

శ్లో. ఘట స్తిష్ఠే చ్ఛిలాగర్తే స భవే ద్ఘటయోగతః
చిత్తం సంయమతే యోగీ యోగీ భవతి సంయమాత్. 110

వ్యాః—యస్య మదనోన్మాద స్తస్య తచ్ఛాన్తి ర్వివాహేన భవతి - ఉన్మాదనిదానజ్ఞై రాప్తై రుద్వాహః క్రియతే యదా తదా శామ్య త్యున్మాదః, వృక్షబీజయో ర్జన్యజనకవిచారణే వృథాకాలం యాస్య త్యేవ- విశ్వాసేన యదా బీజ మారోపితం భవతి తదా వృక్షః ప్రరోహ త్యేవ- ప్రతిదినం శిలాయాం ఘటే స్థాపితేసతి గర్తో భవతి, గర్తే ఘట స్తిష్ఠతి,ప్రథమదశాయాం ప్రయత్నపూర్వకం ఘటం స్థాపయేత్- అనయైవదిశా సర్వం యోజనీయమ్.

శ్లో. ఏతయో ర్ఘటనం కష్టం దుస్సాధం త్వల్పమేధసామ్
శ్రద్ధయా యః కరో త్యేక మన్యం విన్ద త్యసంశయమ్. 111

వ్యా. సుగమమ్.

శ్లో. కింవర్ధతే జప శ్శాన్త్యా కిం శాన్తి ర్వర్ధతే జపాత్
దినేదినే జపం కుర్వ౯ క్రమా చ్ఛాన్తిం ప్రపద్యతే. 112

వ్యా. సుగమమ్.

శ్లో. కుర్వ న్నేకంతు ధైర్యేణ విన్దతేఽన్యంతు బుద్ధిమా౯
ఆయుషః క్షయ మాప్నోతి శఙ్కాభిః ప్రాకృతో జనః. 113

వ్యా. సుగమమ్.

శ్లో. స్వయ మేష్యతి వై సిద్ధి స్సన్మార్గేణైవ గచ్ఛతః
ఆలవాలేఽర్పితే నీరే స్వయం పుష్పం ఫలం యథా. 114

వ్యా. సుగమమ్.

రోలంబాష్టకమ్

పండితరాజ, దంటు సుబ్బావధాని విరచిత భారతీవిలాసాంతర్గతమ్

శ్లో. శ్రీవాణీచరణారవిన్దమధుప శ్చేతోహరాం ఝంకృతిమ్
కీటానాం నికటే కరోతి వితరన్ తాదాత్మ్య మీశేచ్ఛయా
తామ్రాక్షి ననునాదయన్ శ్రుతిహితం తామ్రమ్రశాఖాస్థితాన్
కేళీలోలవిఘూర్ణబాలకగణాన్ నిద్రాపయన్ లీలయా. ౧

వ్యా:—రోలమ్బాన్యోక్త్యా వర్ణితో మహానుభావో రాజయోగీ సద్గురుః ఉత్తమధ్వనిభూయిష్ఠం శ్లేషానుప్రాణిత మిద మష్టకం జగన్నాథ పణ్డితరాజాన్యోక్తిస్ఫోరకం భవతీతి సహృదయసమ్మతమ్. శ్రీవాణీతి- మధుపాః ఝఙ్కారం కుర్వన్తి. సారస్వతోపాసకఃశ్రీవాణీచరణార విన్దమధుపానేన యోగీ సర్వజ్ఞ స్సర్వసమర్థో భవతి. "యస్యాం దృష్టి లీయేతే సా సరస్వతీ" ప్రకృతిః మనః సుషుమ్నా స్త్రీ బహునామా సా ఇత్యుక్తత్వాత్ శ్రీవిద్యోపాసకో బ్రహ్మవిద్యోపాసక స్సూచితః-తస్య ఝూంకృతి రుపదేశరూపా కీటానాం నికటే, ఆశ్రితానాం నికటే కరోతి, తాదాత్మ్యం వితరన్, భ్రమరకీటన్యాయేన సద్గురుః భయ యోగేన లయయోగేనవా శిష్యాయ తాదాత్మ్య మీశ్వరేచ్ఛయా ప్రదాస్యతి- "ఈశ్వరానుగ్రహాదేవ పుంసా మద్వైతవాస నేత్యుక్త త్వాత్ - కీటం క్రోడే నిక్షిప్య తస్యాన్తికే ఝుంకారం కృత్వా భయ యోగేన తాదాత్మ్యం భ్రమరత్వం ప్రదాస్యతి కీటస్య - న కేవల మాశ్రితానుగ్రహః మహానుభావా ఆత్మసదృశై ర్మిళిత్వా ధర్మ ప్రచార మపి కుర్వన్తీతి సూచితమ్. తామ్రాక్షానితిపాదేన శ్రుతి హితం, భ్రమఃపక్షే శ్రవణపేయం, తామ్రాక్షాన్ కోకిలాన్ కిసలయ రాగేణ తామ్రాయమాణామ్రశాఖోపరిస్థితా ననునాదయన్ అను శ్రుత్య నాదం కారయన్, అన్యత్ర శ్రుతిశబ్దేం వేదః, శాఖాశబ్దేన శాస్త్రాణి, శాఖాస్థిత తామ్రాక్షపదేన కవితాశాఖా మారూఢా వాల్మీకాదయ స్సూచితాః; కేళీలోలేతి - మహానుభావాః న కేవలం

శిష్యభక్తగోష్ఠ్యామేవ బాలకై స్సార్థమపి తే కాలవినోదం కుర్వన్తి. "కదా బాలైస్సార్ధం కరతలజతాలై స్సహ రమన్" అథవా బాలక గణాన్ అజ్ఞాన్ వివేకహీనాన్ కేవలానుగ్రహేణ నిద్రాపయన్ తేషాం నిద్రాతుల్య నిర్వృతిం ప్రదాస్యన్తితిభావః - యథాబాలాః లాలీగాన మాధుర్యేణ నిద్రితా భవన్తి తథా గురూణాం బోధరూపసుధామాధు ర్యేణ మూఢా అపి నిద్రితాః జాగ్రదనుభూతద్వంద్వజాతం విస్మరన్తః సుఖితా ఇతిభావః, భ్రమరనాదమాధుర్యేణ బాలకా నిద్రితాభవన్తీతి భ్రమరపక్షే.

శ్లో. ఓంకారాభ మశేషమన్త్రఫలదం బుద్ధేః ప్రబోధం పరమ్
ఝంకారం బుధసమ్మతం శ్రుతిహితం యచ్చిత్తవృత్తే ర్లయమ్
కామం సంసృతిదుఃఖభారశమనం కళ్యాణసంవర్ధనమ్
శ్రీవాణీచరణారవిన్దమధుపో గాయ త్యజస్రం ముదా. ౨

వ్యా:—ఓంకారాభ మితి—రోలమ్బకృతఝఙ్కారఏవఓంకార రూపేణ నిరన్తరభ్రమరనాదేన యోగిజనశ్రోత్రవ్యోఽనాహతనాదః ప్రణవరూపస్సూచితః, ప్రణవస్తు సకల మన్త్రఫలప్రదః-"తస్యవాచకః ప్రణవః" ఇత్యుక్తత్వాత్. ప్రణవస్య వేదసారత్వాత్, ఆత్మనః ఆకాశశరీరత్వాత్, శబ్దస్య ఆకాశగుణకత్వాత్ ఓంకారస్య ఆత్మయోగ ఫలకత్వాత్. ఓమి త్యాత్మానం యుఞ్జీతే త్యుక్తత్వాత్. బుద్ధేరితి నాదోహి నిద్రితాన్ ప్రబోధయతి నాదోపాసనాయాః పరమం ప్రయోజనం ప్రబోధః సర్వేషాం చిత్తలయసాధనానాం నాదోపాసన మేవ ఉత్తమతయా పరిగణితం భగవతా శఙ్కరేణ, భారవాహకాః లోకే నాదమాశ్రియన్తి ఖలు, తథా సంసారభారోఽపి నాదోపాసకైః లీలయా ధార్యతే, గాయన్తం త్రాయత ఇతిగాయత్రీ ఇత్యుక్తత్వాత్ 'యథా భ్రమరః తథా యోగిరాట్' కల్యాణ సంవర్ధనం క్రమేణ మోక్షప్రదం ప్రణవం వా గాయత్రీం వా స న్తత ముపాస్తే.

శ్లో. ఫుల్లామ్భోజమరన్దబిన్దు రశనం హంసైస్సహాలాపనమ్
తీర్థానాం నికటే సదా నివసనం సూర్యాబ్జసంసేవనం
నాదోపాసన మన్వహం విహరణం కోకైశ్చకోరైస్సహ
భో రోలమ్బ తవాఖిలం శుభకరం ధన్యస్త్వదన్యోఽస్తి కః. 3

వ్యా:—ఫుల్లామ్భోజేతి- కోమలం కుసుమ మబాధయన్ ప్రతి కుసుమం బిన్దుమాత్రపరిగ్రహం కరోతి రోలమ్బః, యోగిపక్షే వివృతద్వారే మహానుభావో భిక్షా మటతి, అసంచయబుద్ధ్యా కబళమాత్రం స్వీకరోతి, గృహస్థా నబాధయన్. హంసైరితి. అన్యత్ర పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యైః సహశోక్తిప్రత్యుక్తీ యోగీ లభతే. హంసైస్సహ తీర్థేషు తటాకాదిషు సంవాసః గఙ్గాదితీర్థరాజిషు యోగినో నివసన్తి. సూర్యాబ్జసంసేవనమ్- భ్రమరపక్షే దివా కమలేషు రాత్రౌ కుముదేషు మకరన్దమాస్వాదయన్ సూర్యచన్ద్రసంసేవనం కరోతి భ్రమరః అబ్జశ్చంద్రః - యోగిపక్షే సూర్యాబ్జశబ్దాభ్యా మిడాపిఙ్గళే సూచితే. శేషం సుగమమ్.

శ్లో. అభ్యస్తాఖిలవేదశాస్త్రనిచయా ఆజన్మశుద్ధా ద్విజాః
నిత్యోపాసితసత్యశౌచకరుణా నిర్లిప్తచిత్తాస్తు యే
త్వద్వృత్తే రనువర్తనేన మునయో జీవన్తి తే నిర్భయాః
భో రోలమ్బకదమ్బ! సత్కవివరై ర్మాన్య స్త్వదన్యోఽస్తి కః. ४

వ్యా:—అభ్యస్తాఖిలేతి - ఏవంగుణవిశిష్టా మునయో యోగినో నిర్భయాః జీవన్తి. కేన? త్వద్వృత్తే రనువర్తనేన. భ్రమరస్య వృత్తిః మధుకరవృత్తిః-మధుకరవృత్తిస్తు వర్ణితా పూర్వశ్లోకవ్యాఖ్యాయాం; యద్వా త్వద్వృత్తే రనువర్తనేనేతి భవచ్ఛీలానుసరణేన యోగినోఽపి సద్వృత్తా భవన్తి, కిముతాన్యేషామ్.

శ్లో. పఙ్కే జన్మ సుధాంశువైర మనిశం మధ్యేజడానాం స్థితిః
ఇత్థంభూతకుశేశయేఽమృతసమం గూఢం విలీనం రసం
భో రోలమ్బ! వివేక్తు మస్తి కిమహో లోకే పటుస్త్వాం వినా
నీరక్షీరవివేచనం కిమధికం హంసస్య పుణ్యైర్యశః. ౫

వ్యా:—పఙ్కేజన్మేతి - పఙ్కజన్మ - సుధాంశువైరమ్, అమృత కర శ్చన్ద్రః జడానాంమధ్యే - లడయో రభేదః - జలానాం మధ్యేస్థితిరిత్యే తత్సర్వం సుధానుత్పాదనసామగ్రీ - సుధావిరోధి సామగ్ర్యాం విద్య మానాయామపి కుశేశయే పద్మే సుధాసమం మకరన్ద మస్తీతి కో వేత్తి? హే రోలమ్బ భవానేవ సమర్థః; అన్యత్ర జీవస్య పఙ్కేజన్మ-పాపాత్మా పాపసమ్భవ ఇత్యుక్తత్వాత్ - సుధాంశువైరం. కళాపరిపూర్ణాః అమృ తకరాః యేషాం కరే సుధా విద్యతే తే గురవః, తై ర్విరోధః- మూఢా స్సాధువిరోధినః; జడానాం మూర్ఖాణాం మధ్యే స్థితిః. సజ్జనసహవాసః "జాడ్యం ధియో హరతి సించతి వాచి సత్యం" ఇతి భర్తృహరిః. పాపసమ్భవే సాధుదూరే జడమధ్యస్థితే కాయేఽమృతవస్తునోర స్తిత్వం యోగినఏవ జానన్తి నాఽన్యే.

శ్లో. లక్ష్మీమన్దిరనిత్యవాసరసిక స్త్వత్తోఽస్తి కిం భాగ్యవా
సారాసారవివేచనేఽతికుశల స్త్వత్తోఽస్తి కిం తాత్త్వికః
ఆనన్దామృతనిత్యపానకలిత స్త్వత్తోఽస్తి కిం యోగిరాట్
భో రోలమ్బ! తవావలమ్బన మహో నూనం భవే త్తారకం. ౭

వ్యా:—లక్ష్మీమన్దిరేతి - లక్ష్మీమన్దిరనిత్యవాసరసికః భ్రమర పక్షే 'లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా' ఇత్యుక్తత్వాత్, కమలాధివాసః అసారం పుష్పజాతం పరిత్యజ్య ఆనన్దామృతపానం మధుపానమ్, అన్యత్ర యోగిపక్షే సహస్రారకమలే వాసః, భాగ్యవాన్ షడ్భిర్భాగ్యవాన్-ఆన న్దామృతేతి-యచ్చన్ద్రశ్వేతధారా విగళిత మమృతం...ఇత్యుక్తత్వాత్. యోగబలేనా న్తర మమృతం పిబన్తి. వంగళతీతిబగళేత్యాదినా అమృత పానం మన్త్రబీజోచ్చారణేనాపి లభతే, 'పిబ రే రామరస' మిత్యాది రతాన్రినుసన్ధేయః;తవావలమ్బనం తారకం భవతి,సిద్ధాన్తసరణం తారకం. "తీర్ణాః స్వయం భీమ భవార్ణవం జనా నహేతునాన్యానపి తారయన్తః" ఇత్యాచార్యోక్తిః - తారకం భవతారకమ్ - తౄ ప్లవనతరణయో రితి ధాతుః.

శ్లో. దూరం ముఞ్చసి చమ్పకం తు విరసం భోగం వినా వాసనాం
దూరం ముఞ్చసి కేతకీం సరజసం స్నేహంవినా బాంధవం
దూరం ముఞ్చసి కింశుకం కి మరుణం రాగం వినా రఞ్జనం
భో రోలమ్బ! భవద్వివేకగరిమా త్వాలమ్బనం యోగినాం. ౭

వ్యా:—అనుభవరహితా వాసనా భవబాధాం విధాస్యతి, విరసం చమ్పకం దూరం ముఞ్చసి, స్నేహః స్నిగ్ధభావః మైత్రీ తద్విరహిత కేవలబాన్ధవమ్ బన్ధాయైవ కల్పత ఇతి; రజోబహుళాం మకరన్దరహితాం కేతకీ మపి ముఞ్చసి, రాగంవినా రఞ్జన మితి అనురాగరహిత రఞ్జనం వాచారఞ్జనం వ్యర్థమితి; ప్రేమరసోరాగః తద్విరహిత కేవలరక్తవర్ణం కింశుకం పరిహరసి; సదసద్వివేచనేన సత్సఙ్గఏవ క్రియతే భవతా రోలమ్బేన.

శ్లో. కామస్యాపి భవత్కృపావిరహితం కాష్ఠం భవే త్కార్ముకం
దుష్యన్తోఽపి భవత్కృపావిరహితః కిం ప్రాప్నుయా ద్వల్లభాం
ఆచార్యోఽపి తవోపమావిరహిత స్తత్త్వం కథం నిర్దిశేత్
భో రోలమ్బ! తవావలమ్బనవిధౌ సర్వేఽపి బద్ధాదరాః. ౮

వ్యా:—కామస్యేతి- అళయ స్త్రిక్షుధన్వినో జ్యా-త్రిలోకవిజయ కార్ముకమపి జ్యావిరహితం కాష్ఠం భవతి; దుష్యన్తోఽపీత్యత్ర శకున్తలా సన్ధానం సూచితం- భ్రమరబాధావర్ణనం ''చలాపాఙ్గ'' మితి శాకున్తల కథావిధాన మత్రానుసన్ధేయమ్- ఆచార్యః అద్వైతబోధక శ్రీశఙ్కరాచార్యః అనృతజడదుఃఖాత్మకో జీవః సచ్చిదానన్దస్వరూపో భవతి; కథ మిత్యుక్తే ''భ్రమరకీటన్యాయ ఏవోదాహరణమ్'' రోలమ్బస్తు కీటాన్ భ్రమరాన్ కరోతి, గురవః జడానాం బ్రహ్మైక్యం ప్రదాస్యన్తి;తస్మాత్ శ్రీశఙ్కరభగవత్పాదోక్త జీవన్ముక్తలక్షణం సర్వథా రోలమ్బే హ్యుపపన్న మితి సూచితమ్, రోలమ్బాష్టకేన కవినా.

శుకాష్టకమ్

శ్లో. అలఙ్కుర్వన్ వాణీకరకిసలయం జ్ఞాననిలయమ్
కలం శుశ్రూషూణా మల మమలతత్త్వం ప్రకటయన్
ఫలం జిజ్ఞాసూనాం స్వయ ముపదిశన్ వక్త్రగళితమ్
శుకోఽయం కోఽయం భో శ్శుకఇవ పరో భాతి హరితః,

వ్యా:—అలఙ్కుర్వన్నితి- శ్రీశారదాదేవ్యాః లీలాశుకః తస్యాః పాణిపల్లవమ్ జ్ఞాననిలయమ్ - విజ్ఞానస్య వసతిః పుస్తకపాణిర్వాణీతి ప్రసిద్ధత్వాత్ ఏవంభూతవాణీకరకమల మలఙ్కుర్వన్ భూషయన్ శుశ్రూషూణాం శ్రోతుకామానామ్ "వరివస్యాతు శుశ్రూషా" ఇత్యుక్తత్వాత్ భక్తానామ్ పూజకానా మితిచ; కేవలతత్త్వం సంశయ రహితబ్రహ్మజ్ఞానమ్ అలం సిద్ధిపర్యన్తమ్ - పూర్ణం - కలం - మనోహరం యథాతథా ప్రకటయన్ బోధయన్ జిజ్ఞాసూనాం - జ్ఞాతుకామానామ్ ఫలం పరమప్రయోజనరూపం, యద్వా మోక్షరూపం వక్త్రగళితం కణ్ఠోక్త్యా వాచా భాషిత మిద మిత్థమితి శాస్త్రజాతం పఠిత్వా సన్నిహితానాం పణ్డితానాం ముదే స్వయ ముపదిశన్ గురు ర్భూత్వా దర్శయన్ ఫలస్వాదానభిజ్ఞాః ఇదం ఫల మిదంఫల మితివా న భక్షణం కుర్వన్తి తేషా ముపయోగాయ ఇదమేవ ఫల మితి శుక స్తం వక్త్రగళితం కరోతి శ్రీమద్భాగవతేఽపి "నిగమకల్పతరో ర్గళితం ఫలం, శుకముఖా దమృతద్రవసంయుతమ్" ఇతివచన మత్రానుసన్ధేయమ్.

అయం హరితః హరితవర్ణ శ్శుకః కః? అయం భోః కిం శుకః? అథవా వైయాసిక శ్శుకః? ఉత పరః! ఇత్యాది; ఇవశబ్దో వాక్యాలఙ్కారే; వేఙ్కటేశ్వరస్వామివివాహసమయే శుకమహర్షిః హరితదర్భమయ కఞ్చుకం ధృత్వా దౌత్యం కృతవా నితి కథా అత్రానుసన్ధేయా; అతః శుకమహర్షే ర్హరితత్త్వం; హరితవర్ణపక్షే 'అనచిచే'త్యనేన తకారస్య ద్విత్వమూహ్యమ్.

శ్లో. విహఙ్గ స్తే మార్గో హరిపదవిహారైకఫలదః
గృహం తే మాకన్ద శ్శివపదవినోదైకశరణమ్
వహన్తే తే వాచో గురుభజనధీరాశ్చ శిరసా
త్వహన్త్వాం త్యక్త్వాహం శుక! తవపదం నౌమి సతతమ్.

వ్యా:— హేశుక! తే మార్గః విహఙ్గః విహఙ్గమార్గః విహఙ్గశబ్దేన విహఙ్గమార్గో గృహ్యతే "అర్శఆద్యచ్' ఇత్యనేనాచినిష్పన్నమ్. అన్యత్ర విహఙ్గమార్గగామీ యోగీ హరిపదం ఆకాశః తస్మిన్ విహారః విహరణమేవ ఏకం ముఖ్యం ఫలం దదాతి; హేశుక! తే గృహం మాకన్దః చూతవృక్షః అన్యత్ర మాయాః కన్దః శ్రీవిద్యాస్థానమ్, శివపదవినోదైకశరణం సర్వమఙ్గళానాం నివాసః-ఆమ్రపర్ణాని సమస్తపుణ్యకృత్యే ష్వాలఙ్క్రియాసాధనాని ఖలు. అన్యత్ర ఏకామ్రనాథస్య ఆమ్రవాసన్సూచితః, తస్య నటరాజస్య పదవిన్యాసవినోదస్థానమ్. ఆశ్రమేషు ఋషిపుత్రాణా ముపరి శాఖోపరి శుకా గిరన్తి - అన్యత్ర గురుభజనధీరా వైయాసికస్య శుకస్య వచనాని శిరసా వహన్తి ప్రమాణీకుర్వన్తి.

శ్లో. బిమ్బోష్ఠీనా మధరసుధయా జీవనం తే నిశాన్తే
పూతే చూతే ద్విజవరగణై ర్భోజనం తే వనాన్తే
హృద్యం పద్యం భణసి తరుణీలాలితః కేలికుఞ్జే
భోగీ యోగీ త్వమసి శుక! శ్రుత్యన్తవాగ్లోలజిహ్వః.

వ్యా:—బిమ్బధియా యువతీనా మధరదశనం కరోతి శుకః కరధృతః గృహే వనే కోకిలాది ద్విజగణై స్సాకం ఫలాహారః; అన్యత్ర బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠై స్సహ, శ్రుత్యన్తవాగ్లోలజిహ్వః, సామ గాయన్తి శుకా ఇతీతి ప్రసిద్ధిః. అస్మిన్ పద్యే గృహస్థా అపి యే బ్రహ్మనిష్ఠాస్తే సూచితాః.

శ్లో. విహాయా న్తర్వాణీన్ విపినమపి వాణీపరిసరం
మహామోహేనాహో విశసి సహసా పఞ్జరవరమ్
వహన్ వీటీకృత్యం కరఘటితచేటీవ సతతమ్
గృహస్థో నూనం భో శ్శుక! భణసి య త్త్వం పరముదే.

వ్యా:—అస్మిన్ పద్యే యోగభ్రష్ట స్సూచితః. అన్తర్వాణి స్తు పణ్డితః 'స్వతన్త్రేచ్ఛస్య మునే ర్హి యోగపర్యనుయోగానర్హత్వాత్' ఇతిన్యాయ ముల్లఙ్ఘ్య పఞ్జరే సేవారూపే ప్రవిశ్య తత్రచేటీవ నీచ కృత్యేషు నియుక్తః పరేషాం ముదే సర్వదా యతతే స్వకీయపరమార్థం పరిత్యజ్య - శుకపక్షే వీటీకృత్యం లేఖాహరణం పుష్పాహరణం చాన్తఃపురేషు ప్రసిద్ధ మేవ.

శ్లో. స్వీయం ధర్మం స్వజనమపి స న్త్యజ్య మార్గం స్వకీయం
హేయం శబ్దం జఠరభృతయే భాషసే శ్రోత్రపేయమ్
ధ్యేయం జ్ఞేయం పరిహరసి సమ్మూఢచేతా స్స్వకార్యం
నాయం పన్థా శ్శుక! హరిపదం తారకం సేవనీయమ్.

వ్యా:—భ్రష్టస్య స్వధర్మపరిత్యాగః భక్తగోష్ఠీత్యాగః ధర్మమార్గత్యాగః మ్లేచ్ఛాదిభాషాపరిగ్రహః ఉదరపోషణార్థం చాటూక్తి రచనం చ సూచితమ్: తస్య మూఢచేతసః ధ్యానజ్ఞానకర్మాణి లుప్యన్తి ఏతాదృశస్య తారకం హరిపద మేవ-"తౄ ప్లవనతరణయో" రితి ధాతుః; హరిపదస్వారస్యం పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతమ్.

శ్లో. కేకీ కోకః కోకిల శ్చాతకోఽయం
ఖేలన్ కూజన్ నైవ జానాతి వక్తుమ్
యేఽమీ హంసా మానసేఽలం చరన్తో
హన్తాఽన్యై స్సమ్భాషితుం నోత్సహన్తే.

వ్యా:—ఏతే కేకికోకాదయః తాణ్డవగానపటవః, హంస స్తు భాషణపటుః, పరమహంసా స్సమ్భాషణపటవః- తే అన్యైః అల్పసత్త్వైః

పామరజనై స్సార్థం భాషితుం నోత్సహన్తే; మునయః పరమహంసాః స్వాశ్రితేభ్యః తత్త్వ ముపదిశన్తి, ఇతరవిషయేతు మౌన మాశ్రియన్తే.

శ్లో. కాకా ఘూకాః పటుకటురుతైః పూరయ న్త్యన్తరాళం
అన్యే వన్యా మృగఖగగణా స్త్రాసయ న్త్యల్పసత్త్వాన్
వాగ్మి త్వం భో ద్విజవర! గిరం లౌకికీం భాషసే చేత్
బోద్ధా క స్స్యా చ్ఛుక! ఖలకలిగ్రస్త నానాజనానామ్.

వ్యా:—పరపిణ్డలోలుపాః పణ్డితమ్మన్యాః అధర్మప్రచారకాః కాకాదిభి స్సూచితాః శిష్టం స్పష్టమ్. ద్విజవరశబ్దేన వాక్పటు ర్బ్రాహ్మణ స్సూచితః, లౌకికీం గిరం అర్థసమ్పాదనసమర్థం మ్లేచ్ఛభాషాదికమ్.

శ్లో. స్థిత్వా సౌధే రజతరచితే పఞ్జరే హేమదణ్డే
ఏణాక్షీణాం కరకిసలయై ర్లాలితః స్వాదు భుక్త్వా
త్యక్త్వా సర్వం మనసి కలయన్ బన్ధ మిత్యఞ్జసా ఖే
కీరస్వామిన్! విహరసి విభో నాదయన్ పాదపాళీమ్.

వ్యా:— పశ్చాత్తాపేన శుద్ధ్యతీతిన్యాయేన యోగభ్రష్టోఽపి పునః సంసారపఞ్జరం బన్ధమితి భోగజాతం సర్వం సువర్ణనిగళ మితి జ్ఞాత్వా "నిజగృహా త్తూర్ణం వినిర్గమ్యతా" మితిన్యాయేన సంసారపఞ్జరం విహాయాత్మయోగేన విభు ర్భూత్వా శుకమహర్షివత్ సర్వవ్యాపీ భవతీతి సూచితః.

ధేనుపంచకమ్

శ్లో. త్రయస్త్రింశత్కోటిత్రిదశనిలయం తావకవపుః
త్వదఙ్గోత్థం సర్వం సకలదురితౌఘప్రశమనమ్
త్వదాధారా సర్వా హుతవహసపర్యా చ యజతాం
ద్విజైస్సాకం ధేనో! తవ భవతి పూజా ప్రతిదినమ్.

వ్యా:— హే ధేనో! తవ వపుః శరీరం నిలయం శరణం సర్వ దేవతానామ్. 'గవా మఙ్గేషు తిష్ఠన్తి' త్యుక్తత్వాత్. తవ శరీరా దుద్భూతం సకల మపి మలమూత్రేఅపి సమస్తపాపసముదాయ ప్రణాశనమ్; ప్రాయశ్చిత్తవిషయే పఞ్చగవ్యస్య ప్రాధాన్యం ప్రసిద్ధమ్. హుతవహసపర్యా హోమవిధిః- హోమస్య ధేనో రావశ్యకం. హోమధేను రితిశబ్దేనైవ సూచ్యతే ద్విజైస్సాకమితి, "గోబ్రాహ్మణేభ్య శ్శుభ మస్తు నిత్య" మిత్యుక్తత్వాత్, బ్రాహ్మణతుల్యతా గవాం ప్రతిష్ఠితా భవతి. ఇయం ధేనుస్తుతిః వ్యతిరేకే ణాద్యశ్వః మ్లేచ్ఛపరిగ్రహాత్ సముపస్థితాం గోబ్రాహ్మణయో రవస్థాం సూచయతి.

శ్లో. ఖురోద్ధూతా ధూళీ కులమణిమదాత్తేఽపి నృపతే
ర్వసిష్ఠ స్త్వత్సత్త్వాత్ కుశికతనయం ముగ్ధ మకరోత్
యథాకామం సర్వం దిశసి సురనాథస్య చ కృతే
ప్రభావం తే ధేనో! ఫణిపతి రలం నాపి ఫణితుమ్.

వ్యా:—ఖురోద్ధూతేతి- నృపతేః దిలీపస్య కులమణిం సుతం తే తవ పదన్యాసోద్ధూత భూరజోఽపి నృపతే స్సన్తానప్రదః వసిష్ఠాశ్రమే దిలీపకృతగోసేవా త్రానుసన్ధేయా మహాకవికాళిదాసవర్ణితా. వసిష్ఠః త్వత్సత్త్వాత్ కుశికతనయం విశ్వామిత్రం ముగ్ధం క్రియామూఢం అకరోత్. 'ముగ్ధ స్సున్దర మూఢయోః' అమరః. సురనాథస్యకృతే ఇన్ద్రాయ కామధేను ర్భూత్వా సర్వాన్ కామాన్ ప్రదాస్యసి, ఫణిపతిః సహస్రవదన శ్శేషోఽపి ఫణితుం నాఽలం నశక్తః. అలంశక్తా వితిమేదినీ.

శ్లో. పణం కృత్వా త్వా సద్గురుపద మహో ప్రాప జనకః
తరిం కృత్వా త్వాం వై తరతి హి మృతో నారకనదీమ్
పురస్కృత్య త్వాం గౌః పశుపతి రభూ న్మృత్యువిజయీ
నమస్కృత్వా త్వాం మే సుకృతపరిపాకో విజయతే.

వ్యా:— పణమితి న వయం బ్రహ్మిష్ఠాః వయంతు గోకామాః ఇతి యాజ్ఞవల్క్యమహర్షేః కథాత్రానుసన్ధేయా, గవాం సహస్రం పణం కృత్వా యాజ్ఞవల్క్య బ్రహ్మవిద్యాలబ్ధిం ప్రాప జనకః, అమూల్య మపి గురుపదం పరమపదం అథవా సద్గురువాక్యం ధేనునా క్రీతం; నరకే భవం నారకం-గోవాల మవలమ్బ్య జీవో వైతరణీం తరతీతి లోకే ప్రసిద్ధమ్. త్వాం వృషభరూపేణాగ్రతః కృత్వా పశుపతి ర్మృత్యుఞ్జయో ఽభవ దితి కవే ర్భావనా 'శివ శ్శక్త్యాయుక్త' ఇతివత్. మమ సుకృతపరిపాకః పుణ్యపరిణామః తవ నమస్కారేణ విజయతే సర్వోత్కర్షేణ వర్తతే.

శ్లో. కలౌ భూదేవా నప్యుపహతతపస్కాన్ పునరహో
ప్రతిష్ఠాం కర్తుం ద్రాగపగతగుణం దైవతగణమ్
త్వ మేవాలం ధేనో! పరమసులభా తావకకృపా
న సేవన్తే యే త్వా ముపలహృదయా స్తే విధిహతాః.

వ్యా:— ఉపహతతపస్కాన్ తపోవిహీనాన్ భూదేవాన్ బ్రాహ్మణాన్-అహో ఇత్యాశ్చర్యే-అసాధ్యకార్యకరణే ప్రతిష్ఠాం కర్తుం ప్రాచీనపదం పునస్థాపనంకర్తుం అపగతగుణం మాహాత్మ్యరహితం దైవతగణం విగళితమహిమానం శిలామాత్ర మవశిష్టం; త్వమేవ పునః ప్రతిష్ఠాపనే సమర్థా ఉపలహృదయాః పాషాణసదృశచిత్తాః విధినా హతాః వఞ్చితాః గోసేవాయా స్తుతి రుక్తా యతః దేవాన్ భూదేవా నపి ధేనుః పునాతి. ఆజ్యక్షీరాదినా స్నపనం దేవతావిగ్రహాణా మపి పూతతా మాపాదయతి.

శ్లో. యదృచ్ఛాసమ్పన్నం హరితతృణ మన్నం తవ జలం
తృషేచాఽలం ధేనో సకలధనజాలం వితనుషే
శ్రితేభ్యో మాతా త్వం విధిహతశిశుభ్యః ప్రతిదినమ్
పశుం కృత్వా య స్త్వా ముపహసతి నూనం సతు పశుః.

వ్యా:—స్వయం భిక్షాటనం కృత్వా పశుపతి స్స్వాశ్రితేభ్యః యథా త్వమపి ధేనో! శ్రితానాం సకలధనజాలం దిశసి లక్ష్మీకరం సకలమపి వితనుషే, యదృచ్ఛాసమ్పన్నం సతు సఞ్చితమ్-హరితతృణం సద్యోఘాస మన్నం తవ భవతి, తథైవాలం జలం తృషాశాన్త్యై, విధిహత శిశుభ్యః మాతృహీనశిశుభ్యః క్షీరదానేన ప్రతిదినం త్వమేవ మాతా. ఏవంగుణవిశిష్టాం త్వాం యః పశుబుద్ధ్యా పరిహాసం కరోతి స ఏవ నూనం పశుః, గుణగ్రహణశక్త్యభావాత్.

ప్రకీర్ణకాః

ఆత్మానుభూతిః

పండితరాజ దంటు సుబ్బావధాని విరచితా

శ్లో. నాన్యం త్వత్తోఽహ మాకాఙ్క్షే ద్రష్టు మన్యం న కామయే
త్వయా తాదాత్మ్యయోగేన నాహ మస్మ్యస్తి కేవలః.

శ్లో. దేహాదివాసనా స్సర్వా రాగద్వేషకరాః పరమ్
పశ్యత స్సద్గురో ర్లక్ష్యం నాఽస్తి మేఽన్య త్ప్రవర్ధకమ్

శ్లో. అవమాన స్తథామాన శ్చాయు రన్నం యశోఽయశః
సర్వే సిద్ధా న సాధ్యా స్తే బుధః కస్మై విచిన్తయేత్

శ్లో. దుష్టస్త్రీణాం నికృష్టానాం భ్రష్టానాం భాషణై రలమ్
కవచం బ్రహ్మవిద్యా మే బ్రహ్మాస్త్రం చాయుధం పరమ్.

శ్లో. న మే లోకో న మే దేహో న మే జాయా న బాన్ధవాః
నాఽహన్తామమతే మే స్తః బ్రహ్మైవాస్తి నిరఞ్జనమ్.

శ్లో. న శృణోమి న పశ్యామి నేమే భావా న చాస్మ్యహమ్
సర్వం ఖల్విద మేవాహం బ్రహ్మ తత్కేవలం పరమ్.

శ్లో. గతా పీడాఽఖిలా మేఽద్య క్రీడేదం బ్రహ్మణః పరా
న మేఽమర్షో న మే హర్షో పూర్ణానన్దఘనో విభుః.

శ్లో. అమృతానన్దనాథస్య ప్రసాదా ల్లబ్ధచేతనః
వాస్తవం వక్తి యః కోఽపి సచ్చిదానందవిగ్రహః

ధీరస్తుతిః

శ్లో. గురౌ దేవే వేదే భవతి సమభావ స్సుకృతినః
స వై లక్ష్యే ష్వేక స్సకల విదుషాం నాయకమణిః

మహాధీరో వేత్తా శ్రితజనభవామ్భోధితరణిః
సతాం సేవ్య శ్శ్రీమాన్ కలిదవమహాగ్ని ప్రశమనః.

మామకీనాః

హరిపదసరసిజం భృఙ్గవద్యే భజన్తో
నరనరపతిగోష్ఠీం లోష్టవ ద్యే త్యజన్తః
నిగమగదితమార్గం నిర్భయం యే చరన్తో
మమ భవతు నితాన్తం మామకీనా మహాన్తః.

మోహమాహాత్మ్యమ్

శ్లో. దేవో నా స్తి గురు ర్నా స్తి న పితా న సహోదరః
అహో మోహే లయంయాన్తి సమస్తా శ్శుభసమ్పదః.

శ్లో. అలం కాలవిలమ్బేన చఞ్చలం జీవితం నృణః
బ్రహ్మణ్యాధాయ వై చిత్తం దేహభ్రాన్తిం పరిత్యజేత్.

శ్లో. చిత్తే మోహం సమాధాయ ద్రోహం యః కురుతే సదా
సోఽహంభావే కథం తిష్ఠే దహంభావేన భావితః.

శ్లో. మహామానం సమాశ్రిత్య మహావాక్యానుచిన్తనమ్
మహామోహోపశాన్త్యర్థ మహోరాత్రం కరో మ్యహమ్.

శ్లో. మనసా వచసా నూనం కాయేన చ దివానిశమ్
గురుం హరిం పరం ధ్యాయే ద్వాసనాత్రయవర్జితః.

వశ్యమ్ పారమార్థికత్వేన వర్ణితమ్. సీమంతినీనాం ధురి కీర్తనీయా దమయన్తీ సతీ నలం వవ్రే-ద్యూతవ్యసనిన మపి రాజ్యాపేత మపి వనచారిణ మపి విశ్వాసహీన మపి విరూపమపి తమేవ వరయామాస-నైరపేక్ష్యస్య పరం పారం ప్రాప్తం దమయన్త్యా- అనయైవదిశా గురుభక్తే ష్వీశ్వర భక్తేష్వపి నిరపేక్షైవ సిద్ధిరుత్తమా ఇతి ఖలు దృశ్యతే సర్వత్ర.

శ్లో. సితోపలా యథా నీరే శరధౌ సరితో యథా
లీయతేహి గురౌ భక్తో యథా నారీ మనోహరే. 18

శ్లో. న కాంక్షతి చ న ద్వేష్టి యత్కిఞ్చిదపి భక్తిమాన్
గురో శ్చిత్తానుసారేణ సర్వావస్థాసు మోదతే. 19

శ్లో. గురుసేవీ గురుధ్యాయీ గురుమన్త్రజపే రతః
గురోరన్యం న జానాతి గుర్వాత్మా గురుదీక్షితః. 20

వ్యా:—గురుసేవీత్యత్ర 'సగురుమేవాభిగచ్ఛే' దితిశ్రవణాత్తద్విజ్ఞానార్థం గురుసేవాయాః ఆవశ్యకత్వం నిర్ణీతమ్ గురుభజనకుశలస్య సర్వాతిశాయిత్వం ప్రదర్శితమ్ - శ్రీమద్భాగవతే కుచేలోపాఖ్యానే భగవద్వచనమ్ 'నాహమిజ్య ప్రజాతిభ్యాం తపసోపశమేన వా। తుష్యేయం సర్వభూతాత్మా గురుశుశ్రూషయా యథా'॥ గురుధ్యాయీ "వీతరాగవిషయం వాచిత్త" మితి పాతంజలయోగ సూత్రమ్ - వీతరాగస్య కస్యచన మహానుభావస్య సద్గురోశ్చిత్తభావనేన గురుతాదాత్మ్యం- అర్థాత్ "విదుష ఆత్మత్వా"దితి న్యాయేన బ్రహ్మతాదాత్మ్యం ప్రాప్నోతి - గుర్వాత్మా స్వయం శరీరం గురురేవ ఆత్మా బ్రహ్మ యస్య సః గుర్వాత్మా- 'ఆత్మాయత్నో ధృతి ర్బుద్ధి స్స్వభావో బ్రహ్మ వర్ష్మచ' ఇత్యమరః గురుబ్రహ్మణో రభేదాత్. శ్రీమద్భాగవతే 'సవై సత్కర్మణాం సాక్షాద్ద్విజాతే రిహసమ్భవః। ఆద్యోఙ్గయత్రాశ్రమిణాం యథాఽహం జ్ఞానదో గురుః'॥ అత్రవ్యాఖ్యా - ఇహసంసారే యత్ర సమ్భవః జన్మమాత్రం స పితా తావదాద్యః ప్రథమో గురుః పూజ్యః కర్మవిద్యాప్రదం గురు మాహ - ద్విజాతే స్సతః పుంస స్సత్కర్మణాం యత్రసమ్భవః ఉపనీయ వేదాధ్యాపక ఇత్యర్థః సద్వితీయో గురు: